Pembe Kitaplar: 11

MİŞKATÜ'L-ENVÂR

(Nurlar Feneri)

Hüccetü'l - İslâm
İMAM GAZÂLÎ

BEDİR *by* İSTANBUL

باسمه سبحانه

MİŞKÂTÜ'L-ENVÂR

«Nurlar Feneri»

BEDİR YAYINEVİ
Ankara Cad. No: 7
(Vilâyet Karşısında)
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0.212) 519 36 18

Söğüt Ofset
İstanbul - 1994

Pembe
Kitaplar
No: 11

MİŞKÂTÜ'L-ENVÂR
«Nurlar Feneri»

İmam Gazalî

Çeviren:
Süleyman Ateş

bedir
İstanbul

PEMBE KİTAPLAR

1. **Sevâd-i Âzam.** Ehlisünnet inancının doğru yolu. İmam Semerkandî'nin eseri.
2. **Mürşidü'l-Müteehhilin.** Kutbüddin İznikî. Tesettür, İslâm'da âile bahisleri.
3. **Evrim, İflâs Eden Teori.** Prof. Dr. Âdem Tatlı. Marksizmle birlikte çağın en büyük sapıklığı olan Darvinizm'i çürütüyor.
4. **Âile Saâdeti.** Mehmed Faik bey.
5. **Ey Oğul!** İmam Gazalî. Ehlisünnet ve tasavvuf düşmanlarını reddeden geniş bir önsözle.
6. **Hıristiyanlığa Reddiye. Tuhfetü'l-Erib** tercümesi. Abdullah Tercüman. Çev.: Hacı M. Zihni Ef.
7. **İslâm'da Edeb.** Tahir Büyükkörükçü.
8. **Hicab.** İbrahim Midhat. Üç kitaptan ve iki ekten müteşekkil bu eser, ıslâmî örtünmenin medeniyet, çıplaklığın işe vahşet olduğunu isbat ediyor.
9. **Namaz Dinin Direğidir.** Ahmed Zeyni Dahlan. Arapçası ile birlikte.
10. **İslâm'da Kavmiyetçilik Yoktur!** Babanzâde Ahmed Naim bey.
12. **Tasavvufun On Esası.** Necmüddin Kübra - Bursalı İsmail Hakkı.
13. **İslâm'da Haklar ve Vazifeler**
14. **İslâm Ahlâkının Esasları**

(Pembe kitaplar, pembe kâğıda itina ile basılmış, iplik dikişli, selefon kaplı beş renk ebru kapaklı, kaliteli muhtevaya sahip, ehlisünnet prensiplerine ve Şeriat'a uygun, titizlikle hazırlanmış seçkin ve zarif kitaplardır. Güvenerek okuyabilir gençlere ve dostlarınıza hediye edebilirsiniz. Seri devam edecektir.)

Bedir Yayınevi, Ankara cad. 7 Cağaloğlu-İstanbul (Tel. 519 36 18)

ÖN SÖZ

İMAM-I GAZALİ'NİN HAYATI, FİKİRLERİ VE ESERLERİ HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

İmam-ı Gazalî, İslâm ilim tarihinin en mümtaz simalarındandır. Ölümünden sekiz asır geçmiş olmasına rağmen eserleri ve düşünceleri müslümanların her sınıfı arasında bütün tazeliği ve canlılığı ile hâlâ yaşamaktadır (1).

İmam-ı Gazalî'nin künyesi Ebû-Hâmîd Muhammed bin Muhammed'dir. Lâkabı ise Hüccetü'l-İslâm ve Zey nü'd-Dîn'dir.

İmam-ı Gazalî, milâdî 1058 senesinde Tûs şehrinde dünyaya geldi. Babası fakir bir kimse olmakla beraber, Gazalî'nin ve kardeşinin iyi yetişmeleri için, ilim öğrenmelerine ihtimam etmişti Gazalî, evvelâ Tûs'ta daha son-

---

(1) **İbn'el-Subkî «Tabakat» ında Gazalî için şu satırları yazmaktadır: «Hz. Muhammed'den (S.A.) sonra bir peygamber gelecek olsaydı bu, muhakkak Gazalî olurdu.» Subkî'nin bu hükmü elbette mübalâğalıdır. Fakat İmam-ı Gazalî hakkındaki hissiyata tercüman olmak cihetinden calib-i dikkattir.**

ra Cürcan'da okudu. Cürcan'da okuduğu dersleri not ettiği defterlerin, vatanına dönüşünde içinde bulunduğu kervanı soyan haydutlar tarafından gasbedilmesi hâdisesi tarihte şöhret bulmuş olduğundan naklediyoruz:

İmam-ı Gazalî, kervanı basan haydutların reisinden, defterlerini geri vermesini, zira bunların hiçbir işlerine yaramıyacağını söylemişti. Haydutların reisi o defterlerde ne olduğunu sorduğunda: «Onlara yazılı bilgileri edinmek için yurdumu terkettim ve uzun müddet süren tahsilimin semeresini onlara yazdım» dedi. Haydutların reisi güldü ve: «Nasıl olur da ilim tahsil etmiş olduğunu ileri sürebilirsin? Baksana defterlerin elinden alınınca hiç ilmin kalmıyor» dedi. Defterleri de geri verdirtti. Bu hâdise İmam-ı Gazalî üzerinde büyük bir tesir bıraktı ve memleketine dönüşünde ilk işi defterlerdeki notları hafızasına nakşetmek oldu.

İmam-ı Gazalî'nin hayatını ve fikrî mücadelelerini iyice kavrıyabilmek için yaşadığı devri iyi bilmek gerektir. Bu bakımdan İslâm âleminin ve dünyanın, Gazalî'nin yaşadığı asırdaki durumunu kısaca tasvir ediyoruz:

O zamanda İslâm âleminde siyasi ve fikrî bakımdan büyük bir kargaşalık hüküm sürüyordu. Bağdat - Abbasî halifelerinin hâkimiyetleri zayıflamaya yüz tutmuştu. Buna mukabil Büyük Selçuklu Devletinin sınırları genişliyor ve nüfuzu artıyordu. Gazali, bu devletin büyük hükümdarları olan Tuğrul Beyin, Alparslan'ın ve Melikşah'ın devirlerini idrâk etmiştir. Melikşah'ın kıymetli veziri Nizamü'l-Mülk hem savaş meydanlarında zaferler kazanıyor, hem de o zaman dünyada mevcut en parlak ilim ocakları olan İslâm Üniversitelerini açıyordu. Gazalî 23 yaşında iken Şarkta esrarengiz bir adam belirmişti. Bu adam ismi etrafında hâlâ bir esrar hâlesi bulunan Haşhaşin mezhebinin reisi Şeyhü'l-Cebel Hasan İbn Sabbah idi. Garblılarca daha ziyade rubâîleri ile tanınan, İslâm âleminde ise bir matematikçi olarak bilinen meşhur Ömer Hayyam dahi İmam-ı Gazalî'nin muasırlarındandır.

Mısır tahtında, inhitat halinde bulunan Şiî Fatımî hanedanı vardı. Avrupa'da ise Endülüs İslâm devleti gerilemeye yüz tutmuş bir vaziyette idi. Mukaddes toprakları müslümanlardan almak için ilk haçlı seferi Gazalî zamanında yapılmıştı. 40 yaşında iken Antakya ve bir yıl sonra da Kudüs, haçlılar tarafından zaptedilmişti.

Siyasi bakımdan İslâm âlemindeki bu karışıklığı fikri bir hercümerc tamamlıyordu. İslâmiyetin birliğini doğrudan doğruya kuvvetle yıkamayan iç ve dış düşmanlar, zehirlerini halk arasında bâtıl fikirler yaymak suretiyle akıtıyorlardı. İslâm'da düşünce ve iman birliği sarsılmıştı. Bir taraftan eski Yunan felsefesi ile İslâm akidelerini te'lif etmek isteyen Felâsife, diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'in apaçık âyetlerini karanlık ve esrarlı tefsirlere mevzu yapan Batıniler ve her iki zümreye karşı ehl-i sünnet inanışlarının müdafaasını yüklenmiş olan kelâm âlimleri arasındaki mücadele bitip tükeneceğe benzemiyordu.

Gazalî'nin hayatında ve eserlerinde, siyasi ve fikrî panoramasını kısaca tanıttığımız bu devrin derin tesirleri vardır. Bu ciheti daima gözönünde bulundurmak lâzımdır.

Gazalî tahsiline devam için Nişapur'a gitti. Zamanın en büyük âlimlerinden olan müctehid İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Ma'alî el-Cüveynî'nin talebesi oldu ve müstesna zekâ ve çalışkanlığı ile temayüz etti. Az zamanda ilimde hocası ile hem-âyâr oldu. Hocasının ölümünden sonra Nizamü'l-Mülk tarafından Nizamiye Medresesine, Ebû İshak el-Şirazi'nin yerine tâyin olundu. Etrafına kalabalık bir talebe kitlesi toplandı. Şöhreti gittikçe arttı. Halk tarafından geniş bir muhabbet gördü. Fakat 488 H. senesinde birdenbire bu parlak hayatı terketti. Rûh âleminde büyük bir sarsıntı oldu. Bunu kendi tercüme-i hâli (otobiyografisi) olan «El-Munkizu mine'd-Dalâl» (1) adlı eserinde tafsilâtiyle anlatmaktadır.

---

(1) **Türkçeye üç defa tercüme olunmuştur.**

İmam-ı Gazali'nin hayatında bir dönüm noktası teşkil eden bu değişiklik, içinde gittikçe büyüyen ve manevî huzurunu kaçıran bir şübheden ileri geliyordu. Dili tutulmuş, belâgat ve fesahati yok olmuştu. Üstelik bedenî bakımdan da rahatsızlanmıştı. Bunun üzerine etrafındakilerin bütün rica ve ısrarlarına rağmen medresedeki derslerini bıraktı ve Bağdat'dan ayrıldı. Bundan sonra ömrünün 10 yılını uzlette geçirdi. Seyahatler yapıyor ve sofiyâne bir hayat sürüyordu. Evvelâ Şam'a gitti. 2 sene riyazet ve nefs mücadelesi ile vakit geçirdi. Sonra Kudüs'e gitti. Bu esnada halkla temas etmekten çekiniyor ve daimî bir iç murakabesi halinde bulunuyordu. «Kaal» âleminden «hâl» âlemine geçmenin neş'esi içindeydi.

Nihayet Cenab-ı Hakkın hidayet güneşi kalbine doğdu. İlâhî bir lûtuf eseri olarak bütün şübhelerden ârî, tahkikî bir îman sahibi oldu. Bağdat'a tekrar döndü. En büyük eseri olan «İhya'» yı okutmaya başladı. Etrafına yine kalabalık bir dinleyici kitlesi toplanmıştı. Fakat yalnızlığa alışan ruhu bu halden sıkıldı. Tûs'a çekildi. Orada on sene müddetle her türlü âlâyişten uzak bir hayat geçirdi. Bu esnada İslâm âleminde fitne artmıştı. Nihayet Selçuk Vezîri Fahrü'l-Mülk'ün ricası ve ulemâ ile yaptığı istişare sonunda tekrar irşad ve mücadele sahnesine çıktı. (M. 1105). Ömrünün sonuna doğru tekrar vatanı Tûs'a döndü. Evinin civarına bir tekke, bir de medrese inşa ettirdi. Günleri irşad ve ibadetle geçiyordu. Kendisini çekemeyenler Sultan Sencer'e onu, Ebû Hanîfe hakkında kötü sözler söylediği iftirası ile jurnal ettiler. Padişah'ın ısrarlı dâveti üzerine Sencer'in huzuruna götürüldü. Padişah Gazali'ye büyük hürmet gösterdi, tahtından kalkıp yerine onu oturttu. Hakikati bizzat o büyük âlimin ağzından işittikten sonra, izzet ü ikram ile memleketine yolladı. Gazalî burada 1111 (505) tarihinde vefat etti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

İmam-ı Gazali'nin Bazı Eserleri

1 — **İhya'ulûm el-Din:** Gazali'nin en meşhur ve en büyük eseridir. Bu kitapta fıkıh ile tasavvuf mezcedilmiştir. Dört kısımdır: Rub el-ibadât, Rub el-âdât, Rub el-mühlikât ve Rub el-münciyât. Her kısım da 10 kitaba bölündüğüne göre eserin tamamı 40 kitap tutmaktadır. İhya', yazılışından bu yana İslâm âleminde en çok okunan bir kitaptır. Muhtelif şerhleri, açıklamaları, kısaltmaları yapılmıştır. Seyyid Muhammed el-Murtaza el-Zebidî'nin yazdığı 10 ciltlik şerh en tanınmış olanıdır.

2 — **El-iktisad fi'l-i'tikad:** İtikada dairdir.

3 — **Tehafüt el-Felâsife:** Aristo felsefesinin tenkididir.

4 — **El-Munkiz min el-dalâl ve'l-musil ilâ zi'l-izze ve'l-celâl:** İmam-ı Gazalî, bu kitabında hakikate ve hidayete nasıl eriştiğini anlatmakta ve çeşitli fırkaları inceliyerek tenkid etmektedir.

5 — **Makasid el-Felâsife:** Felsefeyi tenkid etmeden önce onun bütün mes'elelerini açık bir şekilde bu kitapta yazmıştır.

6 — **El-Mustasfa:** Usûl-i fıkha dair olup bir mukaddime ile 4 fasıldan ibarettir.

7 — **Kimya-i Saadet:** İman, amel ve tasavvuftan (= ahlâk) bahseder. İhya'nın farisî lisanına yapılmış kısa bir tercümesi mahiyetindedir.

8 — **El-Kıstas el-Mustakîm:** Batınîlere reddiye olarak yazılmıştır.

9 — **Bidayet el-hidaye:** Din ve ahlâk bilgilerini öğreten ve halka hitap eden bir kitaptır. Birinci kısmında zahiri ibadet ve ahlâktan, ikinci kısmında kalbin itaat ve isyanından bahseder. Sonra göz, kulak, dil, vücut, cinsiyet uzuvları, eller ve ayakların güzel kullanılışından söz eder. Son faslında da kalbin hased, iki yüzlülük ve kibir gibi kötülüklerden temizlenmesini anlatır. Çok fay-

dalı ve herkesin anlayabileceği seviyede yazılmış bir din kitabıdır.

10 — Eyyühe'l-veled.

İmam-ı Gazali'nin bilinen bütün eserlerinin sayısı takriben 75 i bulmaktadır. Bunların listesi müsteşrik Brockelmann'ın (Geschichte der Arabischen Literatur) adlı eserinde yazılıdır. (Supplementband 1,744).

İmam-ı Gazalî'nin Fikir Hayatı

Kelâm'da Gazali: İmam-ı Gazalî'nin kelâm sahasındaki fikirleri İslâm düşünce tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Kelâm'ın daha ziyade akaid kısmına ehemmiyet vermiş olan Gazali aklı ön plânda tutmuştur. Mantık ve münazara prensiplerini muvaffakıyetle kullanmıştır. Kelâm ilmi kendisini tatmin etmemiştir. Zira bu ilim muarızlarının kabulüne bağlı birtakım mukaddimelere dayanmaktadır. Gazalî böylece aklın yerine mükâşefeyi koymuştur.

Gazalî ehl-i sünnete muhalif fırkalarla da mücadele etmiştir. Bilhassa mûtezile ve bâtınîye ile çatışmıştır. O devirde bâtınîler ortalığa fesat saçıyorlardı. Gazalî bunlara karşı beş, altı eser yazmış ve onların bütün fikirlerini çürütmüştür. Kendisi bizzat Halife tarafından bu mezhebi redd ve ibtâl etmeğe me'mur edilmişti.

Felsefecilerle mücadelesine gelince: İmam-ı Gazalî evvelâ felsefeyi iyice tedkik etti. Bütün esaslarını öğrendi. Sonra onu tenkid etti. Bilhassa Aristo'ya ve onun muakkıbi olan İbni Sina' ile Fârâbî'ye hücum etti. Bunlar 20 mes'elede ehl-i sünnetten ayrılıyorlardı ki, üçü küfrü mûcipti.

Gazalî ve Fıkıh: Mezheb itibariyle Şâfiî olan İmam-ı Gazalî, bu sahada da büyük eserler vermiştir. Başta İmam-ı A'zam ve Hocası İmam-ı Haremeyn olmak üzere bâzı noktalarda Hanefîlere muhalefet etmiştir. Bu yüzden

uzun münakaşalar olmuş ve birçok reddiyeler kaleme alınmıştır.

Gazalî ve Tasavvuf: Gazalî'nin memleketi olan Tûs o asırda büyük bir tasavvuf merkezi idi. Gazalî küçüklüğünde ve talebeliği esnasında sofî muhitlerinde yaşadı. Tedris hayatında ise tasavvuf ikinci plânda kaldı. Nihayet geçirdiği ruh sarsıntısından sonra tekrar tasavvufa döndü. Yalnız aklın insanı hidayet ve saadete götüremiyeceğini anladı. Gazalî'ye göre gerçek bilginin kaynağı ancak ilâhi âlemden parlayan bir nûrdur.

İmam-ı Gazalî hakkında yazılan en mufassal Türkçe eserler şunlardır:

MEHMED ALİ AYNÎ, **Hüccetü'l-İslâm İmam-ı Gazalî,** İstanbul Matbaa-yı Âmire, 1327, 367 sayfa. Eserin başında Manastırlı İsmail Hakkı'nın bir takrizi vardır. Müellif, eserin mukaddimesinde Baron Carra de Vaux'nun İmam-ı Gazalî hakkında te'lif ettiği kitabı örnek tuttuğunu ifade etmektedir. Carra de Vaux'-nun eseri 1902 de Paris'de basılmıştır.

RIZAEDDİN BİN FAHREDDİN, **İmam-ı Gazali,** Orenburg (Rusya), Vakit gazetesinin matbaası, 1910, 96 sayfa. (Meşhur İrler serisinin 3 cü kitabı). Tâbii ve nâşiri: Ahmed İshakî - Şark Kitabhanesi.

Mehmed Şevket EYGİ

MİŞKÂTÜ'L-ENVÂR TERCÜMESİ

بسم الله الرحمن الرحيم

(Rahman ve Rahıym olan Allah'ın adıyla başlarım)

Feyizler saçan, gözleri açan, sırları keşfeden, örtüleri kaldıran Allah'a hamdolsun. Nurların nûru, iyilerin efendisi, Allah'ın sevgilisi, Gaffar'ın müjdecisi, Kahhar'ın uyarıcısı, küffarı söküp atan, fâcirleri ayıplayan Muhammed'e ve O'nun temiz, hayırlı âline ve ashabına salât ve selâm olsun.

Bundan sonra muhterem kardeşim, — Allah seni büyük saadeti aramaya sevketsin, yükseklere çıkmak için kalbini açsın, gözünü hakikat nûruyla sür-

melesin, ruhunu Hak'tan başka şeyden arıtsın! — Sana ilâhî nurların esrarını açıklamamı, **«Allah göklerin ve yerin nûrudur»** (Nûr Sûresi: 35), **«Allah'ın nûr ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır; eğer onları kaldırsa yüzünün nûr ve azameti onu idrâk edenin gözünü yakar.»** gibi âyet ve hadîslerin zâhirlerinin işaret ettiği gerçekleri, o nûrun, mişkâta (fânusa), zücaceye (cama), misbaha (lâmbaya), zeyte (yağa), ve şecer'e (ağaca) teşbihinin mânasını sordun. Ama bu sualinle öyle güç bir noktaya dokundun ki insanların gözleri onun yüksekliklerine erişemez, öyle kapalı bir kapıyı çaldın ki râsih âlimlerden başkasına açılmaz. Sonra her sır keşif ve ifşa edilmez ve her gerçek söylenip açıklanmaz. Gerçekte hürlerin göğüsleri, sırların kabirleridir. Bazı ârifler: «Rububiyyet sırlarını ifşa etmek küfürdür», evvellerin ve âhirlerin efendisi de «Öyle ilim vardır ki gizlenmiş inci gibidir. Onu ancak Allah'ı bilen âlimler bilir.» buyurmuştur. Ama o âlimler bu gerçeği söylerlerse, Allah'a karşı mağrur olanlardan başkası onları yalanlamaz. Allah'a karşı mağrur kimseler çoğaldıkça da, sırları şerlilerden saklamak vâcib olur.

Ama ben seni ışığa kalbi açık: sırrı, gurur karanlıklarından tenzih eder bulduğum için sana bâzı parıltılar ve birtakım gerçekler hakkında bâzı işaretler vermekte bir beis görmüyorum. Zira ilmi ehlinden saklamak, ehli olmayana açmaktan daha az zulüm değildir. Nitekim şöyle denilmiştir: «Kim ilmi cahillere verirse onu zâyi etmiştir. Kim ilmi

isteyene vermekten geri durursa zulmetmiştir.» Ama bu hususta bâzı kısa işaretler yapmakla yetineceğim. Zira bu mevzuda sözü derinleştirmek, geniş metinlere ve şerhlere ihtiyaç gösterir. Halbuki benim de buna ne vaktim, ne de gücüm müsaittir. Kalblerin anahtarları ise Allah'ın elindedir. Onu dilediğine, dilediği gibi, dilediği şeyle açar. Bu mevzuda üç fasıl (bölüm) açılacaktır.

BİRİNCİ FASIL

Nurun, Allah-ü Teâlâ'dan ibaret olduğu, başkasına nur denilmesinin hakikat değil, sırf mecaz yoluyla olduğu beyanındadır.

Bunu anlaman için, senin, önce nûrun avam arasındaki mânasını, sâniyen havas arasındaki mânasını, sâlisen havassü'l-havas arasındaki mânasını bilmen; sonra havassa ait olan nûrun derecelerini öğrenmen lâzımdır ki, bu derecelerin anlaşılmasıyla, Allah'ın en yüksek nûr olduğu ve O'nun hakikatlerinin inkişafiyle Allah'ın, eşi olmayan tek gerçek nûr olduğu bilinir.

Avama göre nûr, zuhûra işarettir. Zuhûr ise izafi bir şeydir. Bir şey başkasına zâhir olur ve başkasından gizlenir. O halde izafî olarak zâhir ve izafî olarak bâtın olur. Şey'in zuhûrunun idrâklere bağlılığında şübhe yoktur. Avama göre idrâklerin en

kuvvetlisi de duyulardır. Göz duyusu da bunlardan biridir. Göz duyusuna izafetle eşya üç kısma ayrılır:

1) Kendisi görülemeyenler: Karanlık cisimler gibi.

2) Kendisi görülen, fakat kendisi aracılığı ile başkası görülemeyenler: Yıldızlar, ateş közü gibi parlak cisimler.

3) Hem kendisi görülen, hem de kendisi aracılığı ile başkası görülenler: Güneş, Ay, şu'le veren ateş, çıra gibi.

İşte nûr, bu üçüncü kısmın adıdır. Fakat sonradan bu nûr veren cisimlerden çıkıp, kesif cisimlerin yüzlerine akseden şey'e de nûr denmiştir: Meselâ: «Yer nurlandı, güneşin nûru yere düştü, lâmbanın nûru duvara, elbiseye düştü.» denir. Bâzan da bu aydınlanan cisimlerin kendilerine nûr denir: Çünkü, bizzat kendileri de aydınlanmıştır. Hulâsa nûr: kendisi görülen ve kendisi vasıtasıyla başkası görülen şeyden ibarettir. Güneş gibi. İşte birinci mânaya göre nûrun tarifi ve hakikati budur.

(Dakika = incelik): Mademki nûrun sırrı ve rûhu, idrâklere görünmesi oldu ve idrâk de ancak nûrun ve gören gözün bulunmasına bağlı kaldı, o halde nûr, zâhir (görünen) ve muzhir (gösteren) dir. Fakat hiçbir nûr göklerin gözüne zâhir ve gösterici olmaz. Binaenaleyh idrâkin meydana gelmesinde esas olması bakımından görücü ruh, zâhir (görünen) nûra denktir. Hattâ ondan ileridir. Çünkü idrâk eden ruh, bâsıra (görücü) dır; idrâk onunla kaaimdir. Fakat nûr, ne idrâk edendir; ne de idrâk

kendisiyle olmaktadır. Sadece idrâk onun yanındadır. Ve göz nûruna nur adı verilmesi, nûra nur adı verilmesinden daha uygun olduğu için, nur adını, gören göz nûruna da verdiler ve yarasa hakkında da şöyle dediler: «Onun gözünün nûru zayiftır», gözünden su akan (gözü sulanan) kimse için de: «Onda göz nûru zâfiyeti var.», Kör hakkında da: «Gözünün nûrunu yitirdi», göz siyahı için de: «Gözün nûrunu toplar ve onu kuvvetlendirir.» demişler. Allah kirpiklere siyah rengi vermiş ve gözü onunla sarılı yapmış ki göz nûrunu toplasın. Fakat beyaz, nûru dağıtır ve zayıflatır. Hattâ devamlı olarak parlak beyaza, Güneş nûruna bakmak, göz nûrunu mahv eder. Nasıl zayıf kuvvetlinin yanında mahvolursa... Böylece ruh-u bâsıraya niçin nur denildiğini ve havassa (seçkinlere) ait olan ikinci mânaya göre ruh-u bâsıranın bu isme neden daha lâyık olduğunu öğrenmiş oldun.

(Hakikat): İmdi bil ki göz nûrunun birtakım kusurları var. Çünkü o başkasını görüyor ama kendisini göremiyor. Kendinden çok uzak olanı ve kendine çok yakın olanı göremiyor. Eşyanın dışını görüyor, içini göremiyor. Varlıkların hepsini değil, ancak bir kısmını görüyor. Sonlu şeyleri görüyor, sonsuz eşyayı göremiyor. Çok defa görüşlerinde aldanıyor. Bâzan büyüğü küçük görüyor; uzağı yakın, sakini müteharrik, müteharriki sakin görüyor ki bu yedi kusur dış gözden ayrılmayan kusurlardır. Eğer gözler içinde bu eksikliklerden tamamen uzak bir göz bulunursa, elbette o, nûr ismine daha lâyık olmaz mı?

İnsan kalbinde bu olgunluğu haiz olan bir gözün mevcut olduğu bilinmektedir. Bâzan ondan akıl, bâzan ruh, bâzan da nefs-i insan diye bahsedilir. Şimdi sen bu çeşitli tâbirleri bırak; zira tâbirlerin çokluğundan basireti zayıf olan kimse, mânanın çokluğunu zanneder. Biz bununla; akıllıyı, emzikteki çocuktan, hayvandan, deliden, ayıran şeyi kastediyoruz. Haydi cumhurun tarifine bağlı kalarak buna akıl ismini verelim. O zaman şöyle deriz: Şânı bu yedi kusurdan uzak olduğu için akıl, nûr ismine zâhir gözünden daha lâyıktır.

Evvelâ: Göz kendini görmez, akıl hem başkalarını, hem de kendini idrâk ettiği gibi kendi gibi kendi vasıflarını da idrâk eder. Zira kendinin âlim ve kaadir olduğunu bilir. Nefsini bilmek suretiyle ilmini bilir. Nefsini bildiğini de bilir ve bu sonsuzca gider. Bu özellik, cisimler âletiyle idrâk eden dış göz için düşünülemeyen bir özelliktir. Bunun ötesinde bir sır vardır ki şerhi uzun sürer.

İkincisi: Göz kendine çok yakın ve çok uzak olanı göremez. Halbuki akıl için uzak ve yakın birdir. O bir anda göklerin en yükseğine yükselir ve bir anda yerin derinliklerine nüfuz eder. Daha doğrusu gerçekler tahakkuk edince o kudsî varlığın yanında cisimler arasında hüküm süren yakın ve uzağın kanat çırpması mümkin değildir. Gerçi örnek aslın yerini tutamazsa da ona benzemekten de geri kalmaz. Bu, belki Peygamber (S.A.) in: **«Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı.»** sözünün sırrını an-

lamana yardım eder. Şimdi bunun açıklamasına dalmak istemiyorum.

Üçüncüsü: Göz perde arkasını görmez; akıl ise kendi özel âleminde, kendine yakın, yani ötesinde, mele-i â'lâda melekût âleminde tasarruf eder. Hiçbir hakikat akıldan gizlenmez. Aklın perdesi, göz nasıl kapaklarını yumunca kendi kendine perde olursa aklın da buna benzer bâzı sıfatları sebebiyle kendi kendine perde olmasından ileri gelmektedir ki bunu, bu kitabın üçüncü faslında göreceksin.

Dördüncüsü: Göz eşyanın dışını, üst yüzünü görür; içini görmez; kalıplarını, resimlerini görür, hakikatlerini görmez. Akıl ise eşyanın içinde ve esrarında dolaşır. Hakikatlerini ve ruhlarını idrâk eder; sebeplerini ve illetlerini ve hükümlerini bulur, onların nereden meydana geldiğini, nasıl yaratıldığını ve bir şeyin ne kadar unsurdan toplanıp terkib edildiğini, varlık mertebelerinden hangi mertebeye indiğini, diğer yaratılmışlarla olan münasebetinin ne olduğunu ve daha başka bahisleri anlar ki onları burada izah etmek sözü uzatacaktır. Biz sözün kısasını daha uygun buluyoruz.

Beşincisi: Göz varlıkların bâzısını görür. Mâkulâtın hiçbirini ve mahsusatın birçoğunu göremez. Sesleri, kokuları, tadları, sıcaklığı, soğukluğu, idrâk eden kuvvetleri yâni işitme, koklama, tatma duyularını göremez. Yalnız bunları değil, ferah, sevinç, gam, hüzün, acı, lezzet, aşk, şehvet, kudret, irâde, ilim ve bunun gibi daha başka sayılamayacak kadar derunî, ruhî sıfatları göremez. Onun gücü az, saha-

sı dardır. Renkler ve şekiller âlemini aşamaz. Bunlar ise varlıkların en bayağısıdır. Çünkü cisimler haddi zatında varlık âleminin en bayağı kısımlarıdır. Renkler ve şckiller ise cisimlerin ârazlarının en bayağılarıdır. Oysa ki varlıkların hepsi, aklın dolaşma alanıdır.

Akıl bu saydığımız ve saymadığımız — ki saymadıklarımız daha çoktur — bütün varlıkları idrâk ile hepsinde tasarruf eder; bunlar hakkında, doğru, yakınî bir hükme varır. Ona iç sırlar, meydanda, gizli mânalar açıktır. Artık nûr ismine lâyık olmakta gören göz, nasıl akla müsavi olabilir? Hayır göz başkasına nisbetle nûrdur, fakat kendine nisbetle karanlıktır. Daha doğrusu göz, aklın casuslarından bir casustur. Onu hazinelerinin en düşüğü — ki renkler ve şekillerdir — ne memur etmiştir ki bunlara ait haberleri kendisine iletsin de kendisi de parlak görüşü, nüfuzlu hükmü gereğince o haberler hakkında hükmünü versin. Gözden ayrı olarak hayal, vehim, fikir, zikir, hıfz gibi duygular da aklın casuslarıdır. Bunların arkasında da kendi hazır âleminde akla boyun eğmiş hizmetçiler, askerler vardır ki akıl bunları, kral kölelerini nasıl ermine boyun eğdirerek kullanırsa öyle kullanır, hattâ daha da şiddetli... Bunun şerhi uzun sürer. Bunu İhya'nın kısımlarından olan Kitab'u Acaib'il-Kalb'de izah etmiştik.

Altıncısı: Göz sonsuz şeyleri görmez. Çünkü malûm cisimlerin sıfatlarını görmektedir. Cisimler

sonludur. Akıl mâkulâtı idrâk eder. Mâkulâtın sonlu olması düşünülemez. Evet tahsil ettiği ilimler gerçi mahduttur ama akılda sonsuzu idrâk etme gücü vardır. Bunun izahı uzundur. Fakat bir misal istersen hesabı ele al. Meselâ: Akıl sayıları idrâk eder, sayıların sonu yoktur. İkinin, üçün ve diğer sayıların katlarını idrâk eder ki bunların sonu yoktur. Yine sayılar arasındaki çeşitli oranları idrâk eder. Bunun da sonu yoktur. Bir şeyi bilir, bildiğini de bilir, bildiğiyle bildiğini bilir. (Böylece bilgiler birbirine temel olarak) aklın bilme gücü bir sınırda durmadan sonsuza uzanır.

Yedincisi: Göz büyüğü küçük görür. Meselâ Güneşi mecer (başaktaki tane) kadar, görür; yıldızları mavi bir sergi üzerine serpilmiş küçük paralar zanneder. Halbuki akıl yıldızların ve Güneşin dünyadan kat kat büyük olduğunu anlar. Göz yıldızları, önündeki gölgeyi ve çocuğu kendi bulunduğu ölçüde sakin görür. Halbuki akıl, çocuğun büyüyüp gelişmekte harekette olduğunu, yıldızların her anda birkaç mil hareket ettiklerini bilir. Nitekim Cibril'e Resûlûllah (S.A.) sormuş: «Güneş gitti mi?» Cibril: «Hayır, evet.» demiş. «Nasıl?» diye tekrar sorunca Cibril: «Hayır dediğim zamandan evet dediğim zamana kadar beş yüz yıllık yol gitti.» demiş.

Göz yanılmasının çeşitleri çoktur. Ama akıl bundan münezzehtir. Akıllıların da görüşlerinde yanıldıklarını görüyoruz dersen; bil ki onlar kendi evham ve hayalleriyle saplandıkları birtakım inanç-

ları, aklın hükümleri sanmaktadırlar. İşte yanılma buradan ileri geliyor. Bu meselelerin tamamını Mi'yar'ül-ilm ve Mihakk'ün-nazar adlı kitaplarda açıkladık. Fakat akıl, vehim ve hayal perdesinden sıyrıldığı zaman yanılmaz. Eşyayı olduğu gibi görür. Ama aklın vehim ve hayalden sıyrılması da güçtür. Bunlardan tam kurtulmak ancak ölümle mümkün olur. İşte o zaman perde kalkar, sırlar açılır ve herkes gönderdiği hayır ve şerri hazır bulur. Yaptığı küçük ve büyük şeylerin hepsini tamamen sayıp döken kitabını görür. O zaman kendisine şöyle denilir: **«Senden perdeni kaldırdık, bugün artık gözün keskindir.»** (Kaf sûresi: 22) Perdeden maksat hayal ve vehim perdesidir. Ve o zaman vehimlerine, bozuk inançlarına aldanmış olan kimse der ki: **«Rabbimiz, gördük, işittik, bizi tekrar dünyaya döndür ki iyi amel yapalım; artık biz yakînen inandık.»** (Secde sûresi: 32).

Böylece sen gözün, duyularla bilinen nur ismine lâyık olduğunu, sonra da aklın nur ismini almakta gözden daha lâyık bulunduğunu, hattâ ikisi arasında bu ad, ancak aklın hakkıdır denebilecek kadar farklar bulunduğunu da gördün.

(Dakika = incelik): Şimdi bil ki akıl gerçi idrâk edicidir ama bütün idrâk edilenler onun için bir değildir. Bâzı bilgiler akılda hazır olan bilgilerdir. Bir şeyin hem kadîm, hem hâdis olamayacağı, hem var, hem yok olamayacağı, bir sözün hem doğru, hem yalan olamayacağı, bir şey için sabit olan hükmün

o şeyin benzeri için de sabit olacağı, özel mevcut olunca genelin de zarurî olarak mevcut olacağı — meselâ siyah var olunca renk de var olur; insan var olunca hayvan da var olur — ama aksinin lâzım gelmeyeceği — zira rengin mevcut olmasıyla siyahın da mevcut olması, hayvanın mevcut olmasıyla insanın da mevcut olması gerekmez. — gibi zarurî ilimleri bilmen gibi. Bu hükümler zorunlu, câiz ve müstahil olan şeyler hakkındaki zarurî hükümlerdir. Bâzı bilgiler de her zaman akılda hazır değildir. Bunlar kendine arz edilince hemen idrâk edemez. Biraz bunlar etrafında dolaşması, araştırması ve kendisinin bunlar hakkında uyarılması icabeder. Nazarî bilgiler gibi. Aklı, filozofların sözleri tenbih eder (uyarır). İnsan bilkuvve idrâk edici iken, hikmet nûru çıkınca bilfiil idrâk edici olur. Hikmetin en büyüğü, Allah Teâlâ'nın sözüdür. Ve sözleri arasında da bilhassa Kur'an-ı Kerîm'dir. Binaenaleyh zâhir göze göre Güneş ne derece bir nûr ise, akıl gözüne göre de Kur'an aynı derecede bir nûrdur. Zira görüşler ancak onunla tamamlanır. O halde nasıl Güneş nûruna nur deniyorsa Kur'an'a da nûr denir ve ona nûr demek daha uygundur. Kur'an'ın misâli, Güneşin nûrudur; aklın misâli de gözün nûrudur. Bu suretle Allah'ın şu sözlerinin mânası daha iyi anlaşılır: **«Allah'a, Resûlü'ne ve indirdiğimiz bir nûr**·(Kur'an) **a inanın.»** (Teğabun sûresi: 84), **«Size Rabbinizden bir bürhan** (delil) **geldi, size apaçık bir nûr indirdik.»** (Nisâ sûresi: 174).

Hülása: Sen zâhir ve bâtın diye iki göz olduğu-

nu, zâhirin his ve müşahede âleminden, bâtının ise melekût âlemi denen başka bir âlemden olduğunu, iki gözden her birinin de kendine göre kemâle ereceği Güneşi ve nûru bulunduğunu, birinin zâhir, diğerinin bâtın olduğunu, zâhirin şehadet âleminden olan görünen Güneş olduğu, bâtının ise melekût âleminden olan Kur'an-ı Kerîm ve Allah'ın indirmiş bulunduğu diğer kitaplar olduğunu anladın ve bunlar sana ne derece inkişaf etti ise o zaman sana melekût âleminden bir kapı açılmış olur. Bu âlemde öyle acaip şeyler vardır ki ona nisbetle şehadet âlemi hor kalır. Kim ki bu âleme sefer etmeyip şehadet âleminin düşük seviyesinde kaasır kalırsa o, hayvandır, insanlık özelliğinden yoksundur, hattâ hayvandan da sapkındır. Çünkü hayvana, bu m e l e k û t âlemine uçma kanatları verilmemiştir. Bunun içindir ki Yüce Tanrı buyurmuştur: **«Onlar hayvanlar gibidirler, belki daha aşağı.»** (En'am sûresi: 77).

İmdi bil ki melekût âlemine nisbetle şehadet âlemi, öze nisbetle kabuk gibidir. Yahut rûha göre sûret ve şekil gibidir veya yüksek karşısında aşağı gibidir. Bunun içindir ki melekût alemine ulvî âlem, ruhanî âlem, nuranî âlem denilmiştir. Bunun karşısında süflî, cismanî ve zulmanî âlem vardır. Ama ulvî âlemle gökleri kasdettiğimizi zannetme. Çünkü gökler sadece bu şehadet ve duyu âlemine göre bir üst ve yüksekliğe sahiptir. Bunu hayvanlar da idrâk eder. Fakat yer, bir başka arza; gökler başka göklere değişmedikçe kula melekût kapıları açıl-

maz ve kul melekûtî olamaz. Bu da ancak gök de dahil his ve hayal altında olanların hepsi o âlemin arzı, hissin üstünde olanların da o âlemin seması olmakla gerçekleşir. İşte bu durum, Rabbine doğru sefere başlayan sâlikin ilk mi'racıdır. İnsan aşağıların aşağısına atılmıştır. Bu aşağı seviyeden en yüksek âleme çıkar. Fakat melekler melekût âleminde oldukları için mukaddes Tanrı'nın huzurundadırlar. Oradan aşağı âlemi seyreder ve âleme muttali olurlar. Bunun içindir ki Allah'ın Resûlü buyurmuştur: **«Allah yaratılmışları karanlıkta yarattı, sonra onlara kendi nûrundan saçtı.», «Allah'ın öyle melekleri vardır ki onlar insanların amellerini kendilerinden iyi bilirler.»** Peygamberlere gelince onların mi'racı melekût âlemine erişince en yüksek noktaya ulaşır. Ve onlar âlem-i gaybın tamamına vakıf olurlar. Binaenaleyh melekût âleminde olan kimse Allah'ın huzurundadır. Gaybın anahtarları da O'nun elindedir. Yani şehadet âlemindeki varlıkların sebepleri O'nun (Allah'ın) indinden iner. Zira şehadet âlemi, o âlemin eserlerindendir. Bu âlem, o âleme göre bir şahsın gölgesi veya meyva veren bir ağacın meyvası, sebebin müsebbibi değildir. Müsebbipleri bilmenin anahtarları, sebeplerden alınır. Nitekim mişkât (fanus-kandil), misbah (lâmba) ve şecer (ağaç) in izahında bu hususa temas edileceği üzere şehadet, melekût âleminin bir örneğidir. Çünkü benzetilen, uzaktan yakından kendisine benzetilene benzer; onunla ilgilidir. Bu mesele derindir. Bunun künhüne vakıf olan kimseye Kur'an misallerinin hakikatleri kolaylıkla anlatılır.

(Nûrun hakikatine ait bir incelik): Biz deriz ki, kendini ve başkasını gören her şey nûr ismine lâyıktır. Eğer kendini ve başkasını görmekle beraber, başkası da kendisi vasıtasıyla görülen bir şey olursa, o zaman bu şey nûr ismine başkasına tesir etmeyenden daha lâyık olur. Hattâ ona, başkasına nur saçtığı için sirac (çıra) demek daha doğrudur. Bu hususiyet ancak KUDSÎ PEYGAMBERLİK RUHU'na mahsustur. Zira bilgi nurları onun vasıtasıyla mahlûkata yayılır. Bu suretle Allah'ın Muhammed Sallallahü Aleyhi ve Sellem'e Sirâc-i Münîr (aydınlatıcı lâmba) adını vermesinin sebebi anlaşılır. Bütün peygamberler de lâmbadır, âlimler de öyle. Lâkin aralarındaki fark sayılamıyacak kadar çoktur.

(Dakika = incelik): Gözlerin nûrunun doğduğu kaynağa, aydınlatıcı çıra denmek uygun olunca, çıranın da kaynağına nar (ateş) denmesi uygun olur. Bu yer çıraları aslında ulvî nurlardan, kudsî peygamberlik rûhundan ışık alırlar. O kudsî rûhun yağı ışık değmese de yanar. Fakat ateş değerse o zaman nûr üzerine nûr olur. O halde arzdaki ruhların kaynağı ilâhî ve yüksek ruhlardır ki Ali ve İbni Abbas (R.A.) onları şöyle tavsif etmişlerdir: «Allah'ın yetmiş bin yüzü olan bir meleği vardır. Her yüzünde yetmiş bin ağzı vardır. Her ağzında yetmiş bin dili vardır. Bunların hepsi ile Allah'ı tesbih eder. Bu, bütün meleklerce istikbal edildiği için: **«O gün ruh ve bütün melekler saf saf dizilir, dururlar.»** (Nebe Sûresi: 38). denilmiştir. Bu, dünya çıralarının nurlarını aldıkları kaynak bakımından nazarı itiba-

ra alınırsa buna ancak ateş misal olabilir. Ve bu ateş de ancak Tur tarafından görülür.

(Dakika = incelik): Eğer semavî nurlar biri diğerinden ışık alacak şekilde derecelendirilecek olursa, şübhesiz ilk kaynağa en yakın olan, nûr ismine daha lâyık olur. Çünkü en yüksek derecededir. İnsan şehâdet âleminde bunun misalini ancak şu suretle anlayabilir. Evin havuzunda Ay'ın ziyasını görür. Işık oradan duvarda asılı aynaya vurur. Aynadan karşıdaki duvara akseder. Oradan yere yansır ve yer ışıkla aydınlanır. Şimdi sen bilirsin ki yerdeki ışık duvardakine, duvardaki aynadakine, aynadaki Aydakine. Aydaki Güneştekine tâbi'dir. Işık Güneşten Ay'a akseder. Bu dört mertebe, biri diğeri üzerinde olmak üzere sıralanmıştır. Ve biri diğerinden üstündür. Her birinin belirli bir makamı ve kendine has bir derecesi vardır ki onu geçemez. Bil ki basiret sahiplerine melekût nurlarından da tıpkı bunun gibi dereceli bulunduğu, en ilerinin, en yüksek nûra en yakın bulunan olduğu açıklanmıştır. İsrafil'in derecesinin, Cibril rütbesinden daha üstün olması uzak görülecek bir şey değildir. En ileri olan nûr, derecesi bütün nurların kaynağı olan Cenab-ı Rabbül-İzzete en yakın olanıdır. Dereceleri en aşağı olan da vardır. En aşağı ile en yüksek nur dereceleri arasında öyle bir takım dereceler vardır ki hepsini saymak mümkün değildir. Bilinen şey, onların çokluğu, sıralara göre terettübüdür. Onlar, kendi kendilerini vasfettikleri gibidirler: **«Bizden olup da belirli bir makamı olmayan yoktur. Biz el-**

bette diziler halindeyiz ve biz tesbih edicileriz.» (Sâffât Sûresi: 164).

(İncelik): Şimdi sen nurların bir tertip üzere olduklarını bildinse, şunu da bil ki bu tertip sonsuzca devam etmez. Bir ilk kaynakta durur. Bu kaynak zâtı için ve zâtiyle nurdur. Nur kendisine başkasından gelmez. Aksine derece derece bütün nurlar bu kaynaktan doğarlar. Şimdi düşün bakalım, nur ismine, nûrunu başkasından alan mı daha lâyıktır, yoksa zâtında aydınlatıcı olup bütün masivayı (başkalarını) da aydınlatan ilk kaynak mı? Bu gerçeğin sana gizli kalacağını zannetmem. Böylece nur isminin, kendisinin üstünde hiçbir nur olmayan, bütün nurların kendisinden çıktığı en yüksek nûra daha lâyık olduğunu iyice anlamış olursun.

(Hakikat): Ben daha ileri giderek diyeceğim ki nur ismi, ilk nurdan başkasına sırf mecâzen verilmiştir. Çünkü ondan başka hiçbir şey zâtı itibariyle nûra sahip değildir. Onun nûru başkasından emanettir. O âriyet nurluluğu zâtiyle kaaim değildir. Gayriyle kaaimdir. Binaenaleyh müstear (emanet alınmış) ın nisbeti sırf mecazdır. Meselâ bir kimse birinden bir elbise, bir at, bir merkep, bir eğer emanet alsa, emanet verenin müsaade ettiği kadar ve sahibinin tarifi veçhile o hayvana binse bu adam gerçekten mi zengindir, mecâzen mi, yoksa asıl zengin âriyet veren kimse midir? Hayır, doğrusu âriyet alan kimse gerçekte evvelki gibi yine fakirdir; asıl zengin âriyet veren ve âriyetin tekrar

kendisine iade edileceği şahıstır. O halde gerçek nur, **yaratma** ve **emir** elinde olan, evvelâ aydınlatma, saniyen bunu devam ettirme kendisinden gelen zattır. Bu ismin hakikatinde ve bu isme hak kazanmakta hiçbir şey O'na ortak değildir. Sadece şeklen bu adı almakta O'nunla müşterek olanlar vardır ama yine O, bu tesmiyede de diğerlerinden — kölesine mal verip ona malik adını veren efendinin kölesinden üstünlüğü gibi — üstündür. O köle bu duruma vakıf olursa bilir ki kendisi de, kendisinin malı da sadece efendisinin malıdır. Malik olmakta kendisinin, efendisiyle asla ortaklığı yoktur.

(Hakikat) : Nûrun zuhur (görünme) ve izhar (gösterme) a râci olduğunu ve nûrun mertebelerini öğrendikten sonra bil ki: adem (yokluk) zulmetinden (karanlığından) daha keskin bir karanlık yoktur. Çünkü muzlim (karartıcı) dir. Buna muzlim denilmiştir; çünkü gözlere görünmez; zira karanlık göze mevcut değildir. Ama kendi nefsinde mevcuttur. O halde hem gayra göre, hem de kendi nefsinde mevcut olmayan şey, mukabilinde de vücut — ki nurdur — varken nasıl, zulmetin en koyusu olmasın?

Vücut da ikiye ayrılır: 1) Varlığı kendi zâtından olan; 2) Varlığı başkasından olan. Varlığı başkasından olanın, varlığı kendi nefsiyle kaaim değil, emanettir, âriyettir. Bu varlık zâtı yönünden ele alınınca sırf ademden başka bir şey değildir. Bunun vücûdu ancak başkasına izafetle vardır; fakat ger-

çek bir varlığı yoktur. Nasıl ki bunun misalini elbise, zengin meselesinde gördün. Demek ki gerçek varlık Allah Teâlâ'dır. Nasıl ki gerçek nur da «GERÇEKLERİN GERÇEĞİ» Allah Teâlâ'dır. İşte ârifler, buradan mecaz çukurundan hakikatin zirvesine yükselir, mi'raclarını tamamlar, açık bir müşahede ile görürler ki varlıkta Allah'tan başka bir şey yoktur. Ve O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur. Zira her hangi bir vakitte helâk olmaktadır. Başka türlü düşünmek mümkün değildir. Çünkü O'ndan başka her şey zâtı yönünden sırf ademdir. İlk gerçek varlıktan kendisine hayat gelmesi bakımından ise zâtiyle var değil, mûcidine tâbi', O'ndan sonra gelen bir varlıktır. O halde mevcut olan yalnız Allah'ın vechidir.

Her şeyin iki yüzü vardır. Bir yüzü nefsine, biri Rabbine aittir. Şey, kendi vechi itibariyle adem (yokluk) dir. Allah'ın vechi olması itibariyle de varlıktır. O takdirde Allah'tan ve O'nun vechinden başka mevcut yoktur. Ve bu takdirde de ezelî ve ebedî olarak O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur. Bunların Allah'ın **«Bugün mülk kimindir? Tek ve kahredici** (mahvedici) **olan Allah'ın.»** (Ğafir Sûresi: 16) hitâbını işitmeleri için kıyametin kopmasına lüzum yoktur. Belki bu nida onların kulaklarından asla ayrılmaz.

«Allahü ekber = Allah en büyüktür» sözünün mânasını da anlamamışlar, O'nu başkasından büyük zannetmişlerdir. Hâşâ lillâh, Allah'tan başka varlık yoktur ki O, ondan büyük olsun. Hattâ Al-

lah'tan başkasının maiyyet (beraberlik) rütbesi yok, sadece tebaiyyet (tâbi' olma) rütbesi vardır. Daha doğrusu O'ndan başkasının varlığı yoktur. Başkasının varlığı, tâbi' olduğu zâtın vechinden gelmektedir. O halde mevcut olan yalnız O'nun vechidir. Allah'ın, kendi vechinden büyük olması da muhaldir. Fakat bu sözde (ekber = en büyük) denmesinin mânası şudur: «Allah, kendisine izafet ve mukayese mânasıyla ekber (en büyük) denmekten daha büyüktür.» Gerek nebi, gerek melek olsun, O'ndan başkasının O'nun büyüklüğünün künhünü anlamaktan Allah daha büyüktür. Allah'ı tam mânasıyla ancak kendisi bilir. Çünkü her bilinen şey, bilenin kudret ve tasarrufu altındadır. Bu ise Cenab-ı Kibriyaya aykırıdır. **El-Maksud'ül-esna fî maânî esma-illâhi'l-hüsnâ** adlı kitapta bu mevzua dair derin bir tedkik yapmışızdır.

(İşaret): Ârifler gerçeklik semasına çıktıktan sonra Tek Gerçekten başka bir varlık görmediklerinde ittifak etmişlerdir. Şu var ki bunlardan bâzıları bu hakikati ilmî bir irfanla bulmuş, kimi bunu bir zevk ve hâl olarak yaşamış; çokluk tamamen onlardan gitmiş ve sırf tekliğe dalarak mest olmuşlar, o halde akılları zâil olmuş, o zevk içerisinde sanki bayılmışlar, artık kendileri de dâhil Allah'tan başka hiçbir şeyi hatırlamağa güçleri kalmamış, her şeyi unutmuşlar, kendilerinde Allah'tan başka bir şey kalmamış, öyle sarhoş olmuşlar ki akıllarının otoritesi, hükmü aşağı düşmüş de bâzıları «Ene.l-Hak = Ben Hakkım» demiş, bâzıları da: «Sübhanî

mâ a'zama şânî = Kendimi tesbih ederim, şânım ne kadar yücedir» demiş, diğeri: «Mâ fi'l-cübbeti siva'l-lah = Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur» demiş. Âşıkların sekir hallerindeki sözleri saklanır, söylenmez. Ama sekir halleri gidip de Allah'ın yer yüzündeki mizanı (kriteryumu) olan akıl hükmüne döndükleri zaman, bunun hakikî birleşme olmadığını, fakat ittihada benzediğini anlarlar. Bu, âşıkın fart-ı aşk halinde söylediği şu söze benzer:

«Ben sevdiğim, sevdiğim de ben. Biz bir bedene girmiş iki ruhuz.»

İnsan birden bire bir ayna ile karşılaşır, kendini aynada görür, fakat aynanın farkında olmazsa aynada gördüğü görüntüyü aynanın resmi, aynaya bitişik sanabilir. Şişe içinde şarabı gören kimse, şarap renginin, şişenin kendi rengi olduğunu zanneder. Bu hal, kendisinde alışkanlık haline gelmiş, ayağı bu noktada takılıp kalmışsa o hale müstağrak olur, mest olur da şöyle der:

«Şişe inceldi, şarap süzüldü. Birbirine benzediler, iş güçleşti. Sanki şarap var, kadeh yok; yahut sanki kadeh var, şarap yok.» «Ama şarap kadehtir» demekle «Şarap sanki kadehtir» demek arasında bir fark vardır. Bu hal galebe çalınca hal sahibine izafetle FENA adını alır. Hattâ fenaü'l-fena (yok olmanın yok olması) denilir. Çünkü o adam hem kendinden geçmiş, hem de kendinden geçmekten geçmiştir. Zira o halde olan kimse kendini bilmediği gibi, kendini bilmediğini de bilmez. Eğer kendini

bilmediğini bilseydi, kendini bilmiş olurdu. Bu hale dalan kimseye izafetle mecaz diliyle ittihad (birleşme), hakikat diliyle tevhîd (birleme) denilir. Bu hakikatlerin ötesinde de öyle sırlar vardır ki onlara dalmak câiz değildir.

(Sonuç) : Belki sen O'nun nûrunun göklere ve yere izafetini, hattâ O'nun bizzat göklerin ve yerin nûru olması cihetini bilmek arzu edersin. Esasen şu mes'eleleri bildikten sonra bu noktanın sana gizli kalması doğru değildir: O'nun nûr olduğunu, O'ndan başka bir nûr olmadığını, O'nun bütün nurlar olduğunu, O'nun küllî nûr olduğunu bildin. Çünkü nur, eşyanın kendisi vasıtasıyla göründüğü şeyden ibarettir. Bundan daha üstünü de eşya onunla ve onun için görünen şeydir. Bundan da üstünü eşya onunla, onun için ve ondan görünen şeydir. Bunlar içerisinde en hakikîsi de sonuncusu, yani eşyanın kendisi ile, kendisi için ve kendisinden göründüğü nurdur. Bu nûrun üstünde faydalanacağı bir nur yoktur. Bu nur kendisi içindir, zâtındadır, zâtındandır, zâtı içindir; başka hiçbir nurdan kendisine ışık gelmiş değildir. Sonra yine anladın ki göklerle yer, o nûrun iki tabiatından yani basara (dış göze) ve basirete (iç göze) ait, yahut his ve akla ait iki tabiatından çıkan bir nurla doludurlar. Basarî (dış göze ait olan) nûru, göklerdeki yıldızlar, Güneş ve Ayda olan; yer yüzündeki eşyaya yayılıp bilhassa ilk baharda çeşitli renklerin tezahürüne imkân veren, bütün hayvanlara, nebatlara, madenlere, her çeşit varlıklara dağılan şuâlardır ki bunlar olmasa

renkler görünmez, hattâ var olmazdı. Sonra ancak renkler vasıtasıyla tasavvur edilebilen renklere tâbi şekiller, duyularımıza görünen renkler ve miktarlar da bu dış göze ait nurlardandır.

Aklî olan, manevî nurlara gelince âlem-i âlâ bunun'a doludur, ki bunlar meleklerin cevherleridir. Âlem-i esfel de bununla doludur ki hayvanî hayat, insanî hayat bu nûrun eseridir. Süflî olan insanî nurla süflî âlemin nizamı meydana gelir. İşte Allah'ın şu Sözleriyle bu mâna belirtilmektedir: **«Sizi yerden çıkarıp orada ömürlü kılan O'dur.»** (Hûd Sûresi: 61). **«O sizi yer yüzünün halifeleri yaptı.»** (En'am Sûresi 165). **«Ben yer yüzünde bir halife yaratacağım.»** (Bakara Sûresi: 30).

Bunları anladınsa âlemin başlı başına basarî zâhir ve aklî bâtın nurlarla dolu bulunduğunu bilirsin; sonra bilirsin ki süflî nurlar, ışığın lâmbadan yayılması gibi birbirinden çıkıp yayılırlar. Bu lâmba kudsî peygamberlik rûhudur. Kudsî peygamberlik ruhları da ulvî ruhlardan doğarlar. Onların tertibi, makamların tertibidir. Hepsi yükselerek nurların nûruna, mâdenine, kaynağına ulaşırlar. İşte bu kaynak, Tek olan Allah'tır, O'nun ortağı y o k t u r . Bütün diğer nurlar O'ndan istiaredirler. Hakikî olan yalnız O'nun nûrudur. Hepsi O'nun nûrundandır. BELKİ HEPSİ O'DUR. Doğrusu, var olan O'dur. Gayrın varlığı ancak mecaz yoluyladır. O'ndan başka nur olmadığına, bütün nurların, tâbi' oldukları nûrun zâtından değil, vechinden geldiklerine göre her şeyin vechi O'na yönelmiştir:

«Nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır.» (Bakara Sûresi: 115). O halde O'ndan başka ilâh yoktur. Çünkü ilâh, vecihlerin (yüzlerin) ibadetle yöneldiği zâttan ibarettir. Yani kalb yüzlerini demek istiyorum. Çünkü onlar nurlar ve ruhlardır. O'ndan başka ilâh olmadığı gibi O'ndan başka O da yoktur. Çünkü hüve (O) işaret edilen şeyden ibarettir. İşaret ancak O'na olduğuna göre artık başka O, nasıl olabilir? Ne zaman bir işaret etsek, hakikatte bu işaret O'nadır. Sen bunun farkında değil isen, bu bahsettiğimiz hakikatlerin hakikatinden gaflet ettiğinden dolayıdır. Güneşin nûruna işaret, hakikatte Güneşe işarettir. Varlıkta olan her şeyin O'na nisbeti görünüştedir. Gerçekte kendisinden ibarettir. Nûrun güneşe nisbeti gibi ki hakikatte nur Güneşten ibarettir. O halde **«Lâ ilâhe illâllah** = Allah'tan başka tanrı **yoktur.»** kelimesi avamın tevhididir. **«O'ndan başka o yok.»** sözü seçkinlerin tevhididir. Çünkü öteki umumî, bu daha hususî, daha şümullü, daha gerçek, daha ince bir sözdür ve sahibini tek birliğe, sırf birliğe götürür. Mahlûkatın mi'racının son noktası ferdaniyyet (teklik) memleketidir. Çünkü bunun ötesinde daha bir merdiven yoktur. Zira yüksek ancak çoklukta düşünülebilir. Çokluk öyle bir izafettir ki yükselmenin kendisinden başladığı ve kendisine yöneldiği şeylerin varlığını gerektirir. Kesret kalkınca birlik gerçekleşir, izafet (görelik) bâtıl olur, işaret kalkar. Artık yüksek, alçak, inen, çıkan kalmaz; terakki muhal olur, uruc muhal olur. A'lânın ötesinde ulüvv (yüksek-

lik) yoktur. Vahdetle beraber kesret yoktur. Kesretin kalkmasıyla uruc (yükselme) da kalkar. Eğer sonra bir halden diğer hale değişme olursa bu, uruc ile değil, dünya semasına inmekle, yani yüksekten alçağa doğmak suretiyle olur. Çünkü en yükseğin daha yükseği yok ise de daha aşağısı vardır. İşte bu makam gayelerin gayesi, arzuların sonudur. Bunu bilen bilir, bilmeyen inkâr eder. Bu ilim, ancak Allah'ı bilenlere verilmiş olan hususî mahiyetteki gizli bir ilimdir. Onlar bunu söyledikleri zaman Alla h'akarşı mağrur olanlardan başkası inkâra kalkmaz. Âlimlerin: «Dünya semasına inmek, bir meleğin inmesidir.» demeleri uzak görülmez. Âriflerin bazıları bundan daha garibini sanmışlar da şöyle demişler: «Ferdaniyyete (birliğe) müstağrak olan, en yakın semaya iner, bu iniş, onun duyuları kullanmağa, veya uzuvları hareket ettirmeğe inişidir.» Salât ve selâm O'na olsun, Peygamber de şu sözleriyle buna işaret etmişlerdir: «Ben O'nun işittiği kulağı, gördüğü gözü, konuştuğu dili oldum.» Eh, kulağı, gözü, lisanı Allah olduktan sonra artık işiten, gören ve konuşan da O'dur. Çünkü O'ndan başkası yoktur ki... O'nun (Allah'ın) Mûsa Aleyhisselâm'a söylediği şu sözüyle de buna işaret edilmektedir: «Hasta oldum, beni sormadın.» (Hadîsin sonuna kadar...) Demek ki bu muvahhidin hareketleri dünya semasındandır; duyarları, algıları bunun üstünde olan bir semâdandır. Bu kimse akıl semâsından mahlûkatın mi'racının sonuna, ferdaniyyet memleketinden ta yedi tabakaya kadar yükselir. Sonra

vahdaniyyet tahtında oturur ve oradan göklerinin tabakalarına emri tedbir eder. Artık bakan, bu hale baktıkça dilini salıverir: «Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı.» der. Fakat bilinmelidir ki bu söz tevile muhtaçtır. Tıpkı «Ben Hakkım.», «Kendimi tesbih ederim.» sözleri gibi. Hattâ Hz. Peygamber (S.A.V.) in: «Hasta oldum, beni sormadın.», «Ben O'nun, kulağı, gözü, dili oldum.» sözlerinin de tevile ihtiyacı vardır. Artık burada beyanı durdurmak istiyorum. Çünkü senin bundan fazlasına tahammül edeceğini sanmıyorum.

(Müsaade): Belki himmetin, bu sözün zirvesine yükselmekte kusur edecek, aşağısında kalacaksın; o takdirde anlayışına ve zaafına daha yakın bir söz söyleyelim: Bil ki Allah'ın, yerin göğün nuru olması meselesini göze ait olan zâhir nur ile mukayese ederek anlayabiliyorum. Meselâ gündüz ışığında baharın renklerini ve yeşilliğini gördüğün zaman her ne kadar renklerle beraber başka bir şey görmüyorum diyerek renklerden başka bir şey görmediğini iddia etsen bile renkleri gördüğünden şübhen yoktur. Birçok insanlar nûrun mânası olmadığında, renklerle beraber renklerden başka bir şey olmadığında ısrar ederek, eşyanın en zâhiri olan nûrun varlığını inkâr etmişlerdir. Oysa nur nasıl olmaz? Eşya ancak nur yardımıyla görünmekte, o hem kendini görmekte, hem de kendisi yardımıyla başkası görülmektedir. Nitekim bu mesele geçmişti. Fakat Güneş battığı, çıranın gittiği (ortadan kaldırıldığı), gölgenin düştüğü zaman gölgelik yer ile güneşli yer

arasında zarurî bir fark gördüler de itiraf ettiler ki nur, renklerin ötesinde olan bir şeydir. Renklerle beraber idrâk edilir. Renklerle çok şiddetli birleştiğinden dolayı kendisi idrâk edilmez; zuhurunun şiddetinden dolayı gizli kalır. Bâzan zuhûrun şiddeti gizli kalmasına sebeb olur. Bir şey zıddını tecavüz ederse, zıddına döner. Bunu anladınsa bil ki basiret sahipleri gördükleri her şeyde Allah'ı beraber gördüler. Bir kısmı bundan da ileri giderek: «Hiç bir şey görmedim ki ondan önce Allah'ı görmüş olmayayım.» dedi. Çünkü a) Ehlüllahtan kimi eşyayı O'nunla görür, b) kimi de eşyayı görür, O'nu da eşya ile beraber görür. Birincisine Allah'ın şu sözüyle işaret edilmektedir: **«Kendisinin her şeyi görür olması Rabbine yetmez mi?»** (Fussılet Sûresi: 53). İkincisine de şu sözüyle: **«Onlara âyetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz.»** (Fussılet Sûresi: 40). Birincisi müşahede sahibidir ikincisi Allah'ın âyetleriyle istidlâl sahibidir. Birincisi sıddîkların, ikincisi râsih ulemanın derecesidir. Bunlardan sonra perdelenmiş gaafillerin dereceleri vardır.

Bunu öğrendikten sonra bil ki nasıl dış göze her şey zâhir nur ile görünürse, iç göze de her şey Allah ile görünür. O her şeyle beraberdir, ondan ayrılmaz. Her şey O'nunla zâhir olur. Fakat burada bir fark var, o da şudur: Zâhir nûrun, Güneşin batışıyla kaybolması, gölge meydana çıkıncaya kadar gizli kalması düşünülür. Ama her şeyin kendisiyle meydana çıktığı ilâhî nûrun kaybolması düşü-

nülemez. Hattâ batması mümkün değildir. O daima bütün eşya ile beraberdir. Böyle olduğundan dolayıdır ki tefrika (fark) ile istidlâl yolu kapanmıştır. O'nun bir an kaybolması düşünülecek olursa gökler ve yer yıkılır. Binaenaleyh o nûru, eşyayı gösteren dış nur gibi farktan anlaman mümkün değildir. Fakat eşyanın tamamı yaratıcısının birliğine aynı şekilde şehadet etmekte olduğundan dolayı —zira bir kısmı değil, bütün eşya, bir vakit değil her zaman O'nu övgüsüyle tesbih etmekte olduğu için fark kalkmış, yol gizlenmiştir. Çünkü zâhir yol, eşyayı zıtlarıyla bilmektir. Fakat zıddı ve çelişiği olmayan şeye şehadette bütün haller birbirine benzer— yaratıcının gizli kalması, açıklığının şiddetinden dolayı halktan gizlenen, nûrunun parlaklığınıleri gelmesi uzak görülmez. Zuhûrunun şiddetinden dolayı halktan gizlenen, nûrunun parlaklığından dolayı onlardan perdelenen Allah'ı tesbih ve tenzih ederim. Belki de bu sözü de bâzı kısa akıllılar anlayamazlar da sözümüzden O'nun mekânda olduğu vehmine kapılabilirler. O, mekâna nisbet edilmekten yüce ve mukaddestir. Halbuki bizim sana: «O, her şeyden öncedir, O, her şeyin üstündedir, O, her şeyin kaynağıdır, göstericisidir» dememiz bu hayali uyandırmaktan çok uzaktır. Basiret sahibinin bilgisinde O, kendisinden çıkan hiçbir şeyden ayrılmaz. İşte «O, şeyle beraberdir.» sözümüzle anlatmak istediğimiz budur. Sonra yine sana gizli değildir ki muzhir (gösteren) ondan çıkan muzhar (gösterilen, aydınlatılan) dan önce, onun üstünde ve

onunla beraberdir. (Yani ışığın kaynağı şu'leden öncedir) Fakat bir yönden onunla beraber ve bir yönden de ondan öncedir. Bu sözün çelişik olduğunu zannetme. Ve senin bulunduğun derecenin bilgi ölçüsü olan duyuları nazarı itibara al. Elin hareketinin, nasıl elin gölgesinin hareketi ile beraber ve ondan önce olduğunu düşün. Kimin bunu bilmeğe gücü yetmez, havsalası kâfi gelmezse o, bilginin bu dalından kaçınsın. Çünkü her ilmin kendine mahsus adamları vardır ve herkes kabiliyeti olan şeyde başarıya ulaşabilir.

İKİNCİ FASIL

Mişkât (fanus, kandil), **misbah** (lâmba), **zücace** (cam), **şecer** (ağaç), **zeyt** (yağ) ve **nar** (ateş) beyanındadır (1).

Bunu açıklamak için önce iki hususu belirtmek lâzımdır. Bu hususta hudutsuz konuşulabilir. Lâkin ben bunlara kısaca işaret etmekle yetineceğim.

A — Hususlardan biri temsilin sırrı, metodu, mâna ruhlarının misal kalıplarıyla nasıl ifade edileceği, örnekle asıl arasındaki münasebet yönü, mi-

---

(1) **Bu kelimeler nur âyetinde geçen teşbihlerdir. İmam-ı Gazalî bu kelimeleri izah ile âyeti tasavvufî yönden tefsire çalışmaktadır.**

Mütercim

sallerin mayasının alındığı şehadet âlemiyle mâna ruhlarının indiği melekût âlemi arasındaki muvazenenin mahiyeti beyanındadır.

B — İkinci husus beşer ruhları, bu ruhların mertebeleri beyanındadır. Çünkü bu misal bu hususu açıklamak için getirilmiştir. İbni Mes'ud (R. A.) **«O'nun nûrunun misâli, içinde lâmba olan bir kandil gibidir.»** (Nur Sûresi: 35) âyetindeki **«fîha** (onda) **«yerine» fî kalb'ilmü'mini** (mü'minin kalbinde)» şeklinde okumuştur. Ubeyy ibni Kâ'b de «(İman eden kimsenin kalbinin nûrunun misali, içinde lâmba olan bir kandil gibidir)» diye okumuştur.

A — (Birinci kutup temsilin sırrı ve metodu beyanındadır): Bil ki âlem ikidir: Ruhanî ve cismanî. İstersen sen bunlara hissî ve aklî dersin, istersen ulvî ve süflî dersin. Hepsi birbirine yakın mânalardır. Sadece ifadeler başkadır. Onları kendi nefisleri bakımından ele alırsan cismanî ve ruhanî âlemler dersin; onları idrâk eden göz bakımından ele alırsan hissî ve aklî âlemler dersin; birinin diğerine bağlılığı bakımından ele alırsan ulvî ve süflî âlemler dersin. Ben bunların birine mülk ve şehadet âlemi, diğerine gayb ve melekût âlemi dedikçe hakikatleri lâfızlarda arayan kimse ekseriya bunların çokluğundan hayrete düşer de mânaların çokluğunu zanneder. Fakat kendisine hakikatler açılan kimse mânaları asıl, lâfızları tâbi olarak alır. Ama zayıf olanın işi bunun tersinedir. Çünkü o, hakikatleri kelimelerde aramaktadır. Allah'ın şu sözüyle bu iki fır-

kaya işaret edilmektedir: **«Yüzü üstüne kapanarak yürüyen mi daha doğrudur, yoksa dosdoğru yolda dimdik yürüyen mi daha doğru?»** (Mülk Sûresi: 22).

İki âlemin mânasını öğrendikten sonra bil ki yüksek melekût âlemi gayb âlemidir. Çünkü o âlem çoğundan gaiptir. Hissî âlem de şehadet âlemidir. Çünkü hepsi onu görür. Hissî âlem, aklî âleme giden bir merdivendir. Eğer aralarında bir bağ ve münasebet bulunmasaydı, o âleme yükselme yolunu bulamazdık. Bu mümkin olmasaydı, Rububiyyet Hazretine sefer, Allah'a yaklaşma mümkin olamazdı. Kuds Hazire (avlu) sinin ortasına basmadan (hiç kimse Allah'a yaklaşamazdı. Biz kuds âlemiyle his ve hayalden uzak olan âlemi kasdediyoruz. Bu âlemi, kendisinden hiçbir şey kendi dışına çıkmayan ve kendine garip olan hiçbir şey kendine girmeyen bir âlem olarak düşün; işte bütün bu âlem çevresine biz Kuds Haziresi dedik.

Ekseriya Kuds işaretlerinin mecrası (yatağı) olan beşerî ruha vâdî-i mukaddes dedik. Fakat bu hazirede de kuds mânaları arasında birbirinden daha derin anlamlı birtakım hazireler vardır. Ama hazire kelimesi bu âlemin bütün tabakalarını kaplar. Basiret sahiplerine göre bu kelimelerin mâkul değil, tammat (har hesek, boş, korkulu sözler) olduğunu sanma. Şimdi ben bu kelimelerin her birini zikredip şerhe girişsem asıl maksattan uzaklaşmış olurum. Bunları anlamak istersen, kendin kolları sıvamalısın. Tekrar maksada dönerek derim ki:

Mademki şehadet âlemi, melekût âlemine bir yükselme yeridir, o halde SIRAT-I MÜSTAKİM (doğru yol) e girmek, bu terakkiden ibarettir. Bâzan bu terakkiden, din ve hidayet konakları diye bahsedilir. İki âlem arasında bir münasebet, bir ittisal olmasaydı, birinden diğerine yükselme düşünülemezdi. İlâhî rahmet, şehadet âlemini melekût âlemi dengesine koydu. Bu âlemde olan her şey, o âlemden bir örnektir. Bâzan bir tek şey, melekût âleminden birçok şeyin örneği olabildiği gibi, bâzan da şehadet âleminden birçok şey melekût âleminden yalnız bir şeyin misali olabilir. Bir şeyin misal olabilmesi için aslına biraz olsun benzemesi, aslına uygun olması icabeder. Bu misalleri saymak, âlemlerin bütün varlıklarını araştırmayı gerektirir ki buna beşer kudreti yetmez. Beşer gücü bunu anlayamaz. Bunun şerhi kısa ömürlere sığmaz. Benim maksadım, bunlardan bir örnek vermektir ki sen bu suretle azdan çoğu çıkarırsın ve sana bu yolla sırlara açılan basiret kapısı açılsın.

Derim ki: Eğer melekût âleminde melekler diye ifade edilen, kendilerinden beşerî ruhlara nurlar taşan, bundan dolayı da **rablar** adını alan — ki bundan dolayı Allah da Rabların Rabbı olur, ve nurâniyetlerinde çeşitli dereceler bulunan nuranî, şerif, yüksek cevherler varsa; şehadet âleminde de bunlara misal olarak Güneş, Ay, ve yıldızlar vardır. Yolun saliki, önce derecesi yıldız derecesinde olan nuranî varlığa yükselir; kendisine onun nûrunun işrakı (doğması, çıkması) anlaşılmış olur. Süflî âlemin

baştan başa onun hükmü ve onun nûrunun işrakı altında olduğunu anlar. Onun güzelliğine ve derecesinin yüksekliğine o derece hayran kalır ki: «Bu benim rabbim.» der. Sonra oradan da yükselip derecesi Ay mertebesinde olan nuranî varlığa varınca birincisinin, kendi üstünde olan bu nur karşısında tamamen battığını görür de: «Ben batanları sevmem.» der. Böylece yükselmeğe devam eder, nihayet Güneş mertebesinde olan nûra gelince onu daha yüksek ve daha parlak gördüğü için: «Bu benim Rabbim, bu daha büyük.» der. Fakat bu da kendisinde olan bir özellikte başkasıyla münasebet halindedir. Bunun için misal kabul edicidir. Halbuki noksan ile münasebet noksanlıktır. Ve yine derim ki «Yüzümü dosdoğru olarak, gökleri ve yeri yaratana çevirdim; ben müşriklerden değilim. (En'am Sûresi: 79) (1) diye bundan ötürü böyle demiştir: (Âyette ellezî (o ki) geçmektedir.) Ellezî mübhem bir işaret anlamınadır; bir şeyle münasebeti yoktur. Çünkü birisini «ellezî mefhumunun misali nedir?» diye sorsaydı, buna cevap verilemezdi. Her münasebetten uzak olan tek gerçek Allah'tır. Bunun içindir ki Araplardan bâzıları Allah'ın Elçisine:

---

(1) Bu âyet-i kerîmeler En'am Sûresinde geçmektedir. Bu sözleri söyleyen Hazret-i İbrahim Aleyhisselâm'dır. Küçük yaşında gece dışarıya çıkarılınca, yıldızları, Ay'ı, Güneş'i görmüş, hepsinin neticede battığını müşahede edince bunların yaratıcısının varlığını anlayarak yüzünü O'na döndürmüştür.

«Allah'ın nesebi nedir?» dedikleri zaman cevabında: **«De ki: Allah birdir, Allah sameddir. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir.»** (İhlâs Sûresi) nâzil oldu. Bunun mânası, nisbetten uzaklığı gösterir. Bundan dolayı Fir'avn Mûsa'ya Allah'ın mahiyetini anlamak ister gibi: «Ve mâ rabbü'l-âlemîn — Âlemlerin Rabbi nedir?» (Şuarâ Sûresi: 23) dediği zaman Mûsa (S.A.) buna sadece Allah'ın fiillerini belirtmek suretiyle cevap verdi. Çünkü sorana göre fiiller daha belirlidir. Şöyle dedi:

«Rabbü'ssemâvâti ve'l-ard: **Göklerin ve yerin Rabbi.»** (Şuarâ Sûresi: 24). Fir'avn etrafındakilere, Mûsa'nın (S.A.), gerçeği soran kimseye cevap vermeyerek başka şeyler söylemesini reddederek: «İşitmiyor musunuz?» (Şuarâ Sûresi: 25) dedi. Mûsa (S.A.) da şöyle cevap verdi: «Rabbüküm ve rabbü âbâikümü'l-evvelîn: **Sizin ve önceki babalarınızın rabbi.»** (Şuarâ Sûresi: 26). Fir'avn Mûsa'nın bu halini deliliğe yorakak — çünkü o misal ve mahiyetten soruyor, öteki ise fiillerden, fiillerle cevap veriyordu — dedi ki: **«Size gönderilen bu peygamberiniz muhakkak delidir.»** (Şuarâ Sûresi: 27.

Şimdi yine örneğe dönerek deriz ki: Tabir ilmi sana misal hususunu belirtir. Çünkü rü'ya peygamberlikten bir şubedir. Görmüyor musun rü'yada görülen Güneşin tabiri sultandır? Zira ikisi arasında ruhanî bir anlamda ortaklık ve benzerlik vardır. Bu da her şeyin üstünde olup, hepsine tesir etmek ve nur saçmak hususudur. Ayın tabiri vezirdir. Çünkü

Güneş, gittiği zaman âleme ışığını Ay vasıtasıyla verir. Bir kimse elinde bir mühür bulunduğunu, onunla erkeklerin ağızlarını, kadınların ferçlerini mühürlediğini görse, bu rü'ya o kimsenin Ramazanda sabah namazından önce ezan okuduğu şeklinde tabir edilir. Bir kimse rü'yasında zeytin yağını zeytine döküyor görse, bunun da tabiri şöyledir: Adamın altında bir cariyesi vardır ki bu cariye kendi anasıdır ama kendisi bilmiyor. Bu gibi tabir bablarını araştırıp hepsini saymak mümkin değil, buna imkân yoktur. Yalnız şunu diyeceğim ki, nurluluk vasıfları hariç, diğer vasıfları göz önüne alınırsa, yüksek ruhanî varlıklar arasında Güneşin, Ayın, yıldızların misalleri olduğu gibi, başka varlıkların da ruhanî âlemde misalleri vardır. Eğer o varlıklar arasında sabit, değişmez sabit, küçülmez büyük ve bundan beşeri kalblere marifet suları, mükâşefe nefiseleri fışkırıp akan varlıklar varsa bunun misali Tur (dağ) dur. Eğer bu nefis şeylerin alındığı varlıklar birbirinden üstün, veya biri diğerinden önce ise bunun misali vadîdir. Eğer bu nefîs şeyler beşerî kalblerle birleştikten sonra bir kalbden diğerine akıyorsa bu kalbler de vadîlerdir. Vadilerin ağzı peygamberlerin, velilerin, âlimlerin ve bunlardan sonra gelenlerin kalbidir. Eğer bu vadiler birinci vadiden aşağı olup, sularını ondan alıyorlarsa birincisinin bereketinin çokluğu, derecesinin yüksekliği dolayısıyla Vadî-i Eymen (en bereketli vadi) olması icabeder. Eğer en aşağıda bulunan vadî Vadî-i Eymen'in derecelerini (feyizlerini) diğer bir

vadî vasıtasıyla alıyorsa o, Vâdî-i Eymenin tam ortasından değil, kıyısından su alıyor demektir. Eğer peygamberin ruhu bir aydınlatıcı, bir çıra ise ve bu ruh da **«Biz sana emrimizden bir ruh vahyettik.»** (Şuarâ Sûresi: 52) âyetinin dediği gibi vahiy vasıtasıyla nur iktibas ediyorsa kendisinden iktibas edilenin misali ateştir.

Eğer peygamberlerden nur telâkki edenlerin bir kısmı sırf işittiğini taklit etmekte ve bir kısmı da basiretten bir hisseye sahip bulunmakta ise görmeyip sadece taklit edenin misali cezve (köz), kabes (şu'le), şihab (kıvılcım) dır. Basiret ve zevk sahibi ise bâzı hallerde peygamberlerle müşterektir. Bu ortaklığın misali ıstıla (yanmak, ısınmak) tır. Ancak ateş yanında olan kimse ısınır. Ateşin haberini duyan ısınmaz. Eğer peygamberlerin ilk menzilleri his ve hayal âleminin bulanıklığından mukaddes âleme yükselmek ise, o menzilin misali vâdî-i mukaddestir. Eğer iki kevni yâni dünya ve âhireti atmadan, tek gerçeğe yönelmeden ve vâdî-i mukaddese basmak mümkin değilse, dünya ve âhiretin ikisi de karşılıklı olarak beş nuranî cevhere âriz iseler bu kere onları atmak ve onlar yerine başka bir elbise giyinmek mümkündür. Harem ve Kudüs kâbesine yönelme zamanında onları atmanın misali iki nalini çıkarmaktır. Belki biz bir defa da Rablık huzuruna yükselerek deriz ki:

O huzurda kendisi vasıtasıyla mufassal ilimlerin kaabile (kabul eden) cevherlere çizildiği bir âlet varsa bunun misali kalemdir. Eğer o verileni alan

cevher arasında ilimlerin nakşedildiği bir şey varsa, bunun misali levh (levha), kitap, er-rakku'l-menşur (yayılmış sahifeler) dur. İlimleri yazanın, üstünde, emrine tâbi' olduğu bir şey varsa bunun misali de yed (el) dir. Eğer bu Hazrette (huzurda) yedi (eli), levhi, kalem içine alan bir manzume varsa bunun misali surettir. Eğer insanlık sureti bu tarz üzerine tertibedilmişse insan, Rahman suretindedir. Fakat Rahman suretinde denmekle Allah suretinde denmek arasında fark vardır. Zira rahmet-i ilâhiyyedir ki bu şekildeki ilâhî hazret suretindedir. Sonra Âdeme lûtfetti de ona âlemdeki bütün sıfatları toplayan muhtasar bir suret verdi. Öyle ki o, sanki âlemde olanların hepsidir veya o, âlemin muhtasar bir suretidir. Âdemin bu sureti Allah'ın yazısıyla yazılmıştır. Bu ilâhî bir yazıdır ki harf dökmekle değildir. Zira O'nun yazısı rakam ve hatla olmaktan münezzehtir. Nasıl ki O'nun kelâmı ses ve harf olmaktan, kalemi kamış ve demir olmaktan, eli de et ve kemik olmaktan münezzehtir. Eğer bu rahmet olmasaydı, insan, Rabbini bilmekten âciz kalırdı. Çünkü ancak nefsini bilen Rabbini bilir. Bu, rahmet eseri olunca insan Allah suretinde değil, Rahman sûretinde oldu. O halde İlâhî Hazret, Rahmet hazretinden, Melik hazretinden ve Rububiyyet hazretinden ayrıdır. Bundan ötürüdür ki bu hazretlerin hepsine ayrı ayrı sığınmakla emretti de şöyle dedi: **«De ki insanların Rabbına, melikine, insanların ilâhına sığınırım.»** (Nas Sûresi: 1-3). Eğer mâna, bu mâna olmasaydı, **«Allah Âdemi kendi sure-**

tinde yarattı.» sözü lâfzan düzgün olmazdı. MELİK HAZRET'inin, RUBUBİYYET HAZRETİ'nden farkını belirtmek için uzun bir şerh yazmak gerektiğinden dolayı bunu geçelim. Zaten bu kadarlık bir örnek kâfidir.

Sonuç ve özür dileme:

Bu temrinden ve misaller vermeden dolayı benim, zahirî hükümleri kaldırmak ve bunların bâtıl olduğuna hükmetmek hususunda bir ruhsat verdiğimi sakın zannetme. Öyle ki sanki Mûsa ile beraber iki na'l (ayakkabı) yoktu ve «Fahlâ' na'leyk = ayakkaplarını çıkar» diye bir ses de işitmemişti Hz. Mûsa, diye bir hükme vardığımı zannetme (1). Hâşâ

---

(1) Bu mes'ele kapalı kalmasın diye biraz izahat vermeği faydalı buldum: Şöyle ki: Mûsa Aleyhisselâm Medyen'de Şuayb (A.S.) in yanında 10 yıl hizmet görüp manevî tekâmüle eriştikten sonra ailesini alıp, İsrail oğullarının yanına dönüyordu. Yolda soğuk bir gecede karısı doğum sancısı çekerken karşı dağda Hz. Mûsa bir ateş gördü. Bir ışık almak, biraz ateş getirmek maksadıyla oraya koştu. Fakat ateş diye görünen şey aslında Allah'ın bir ağaçtan tecellî eden nûru idi. Ve ağaçtan Mûsa'ya şöyle bir ses geldi: «Ey Mûsa, ben senin Rabbinim; ayakkabılarını çıkar.» (Tâhâ Sûresi: 12). İşte İmam-ı Gazalî diyor ki: Buradaki ayakkabılarını çıkar emri zâhirî ayakkabıları çıkarması için değil, fakat Allah'ın huzurunda ayakkabı durumunda olan iki âlemi çıkarıp kalbinden atması ve O'nun huzuruna her türlü alâkadan tecerrüt ederek çıkması içindi. Mûsa da hem zâhiren ayakkabılarını çıkardı; hem de kalbinden iki âlemin sevgisini söküp atarak sadece Allah aşkıyla doldu. (Mütercim)

Allah'tan. Zevâhiri inkâr etmek, şaşı gözle iki âlemden yalnız birini görüp bunlar arasındaki dengeden habersiz olan ve bundan dolayı da ötekini de kavramaktan âciz olan batınîlerin (1) görüşüdür. Nasıl ki sırları iptal etmek de Haşviyyenin (2) yoludur. Zâhiri mânadan ayıran haşvî; mânayı zâhirden ayıran da batınîdir. Ama ikisini birleştiren kâmildir. Bundan dolayı Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: «Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlaı vardır.» Bu söz bâzan Hz. Ali'den mevkuf olarak nakledilir.

Ben derim ki: Mûsa, ayakkabıları çıkarma emrinden iki dünyayı atma mânasını anladı da ayakkabılarını çıkarmakla zâhirî emre uydu ve iki âlemi atmakla da batınî emre uydu. İşte itibar, yani bir şeyden başka bir şeye, zâhirden sırra intikal etmek budur. Allah'ın Resûlü (S.A.V.) in: «İçinde köpek veya resim bulunan eve melekler girmez.» sözlerini işitip de evinde yine köpek besleyen, «Bunda ifade edilmek istenen zâhir değildir. Maksat kalb evini gadap köpeğinden temizlemektir. Çünkü o, meleklerin nurlarından olan bilgiye mâni olur. Zira gadap

---

(1) Batınîler Hasan Sabbah'ın teşkilâtlandırdığı bir fırkadır. Dini emirlerin zâhirini inkâr eder, yalnız mânaya, iç mânaya kıymet verirlerdi. Böylece namazdan, oruçtan, bütün tekliflerden kurtulmak isterler, aslında İslâmiyeti böylece içten yıkmağa çalışırlardı.

(2) Hadis metninin zâhirine itimad edip hadîsi tecsim ile tefsire yeltenen, hiçbir tenkide gitmeden doğrudan doğruya zâhirî mânasını alan bir gurup hadîsci.

aklın soyguncusudur» diyenle, zâhire uyup da: «Burada köpek, sûretiyle değil mânasıyladır. O da seb'iyye (yedi kötü huy) ve darave (fena alışkanlık) tır. Kişinin ve bedenin durağı olan evin, köpeklik sûretinden korunması gerektiğine göre, hakikî özel cevherin durağı olan kalb evini de köpeklik sırrından muhafaza etmek daha evlâdır.» diyen arasında fark vardır. (İkincisi hem zâhire uyuyor, hem de mânayı anlıyor.) Zâhiri ve bâtını tamamen cem' eden kimsedir ki kâmil insandır. İşte: «Kâmil insan odur ki bilgisinin nûru, takvasının nûrunu söndürmez» sözünün mânası budur. Böylece görürsün ki kâmil insan basiretinin kemaliyle beraber şer'î huduttan hiçbirini terk etmek hususunda nefsine müsamaha göstermez. Bâzı sâliklerin, zâhirî hükümler sergisini dürmeyi mubah görmeleri tamamiyle mugalatadır. Hattâ onlardan bâzıları namazı da terk eder; kendisinin, sırrı ile daima namazda olduğunu zanneder. Bu gibi sözleri bâzıları: «Allah bizim amelimize muhtaç değildir.» Bâzıları: Batın pisliklerle doludur, onu pisliklerden temizlemek mümkün değildir.» gibi saçmalar söyleyen ibahîlerden bâzı ahmakların mugalatalarıdır. Ama bizim bahsettiğimiz, bunlardan değil; bir atın sürçmesi, şeytanın yolundan çevirip gurur iplerine astığı sâliklerin hatâsıdır.

Tekrar «Na'leyn» sözüne dönerek derim ki: Zâhiren iki ayakkabıyı çıkarmak, iki cihandan geçmeyi işaret etmektedir. Zâhirde olan misal hak, onu bâtına çekmek hakikattir. Her hakkın bir hakikatı

vardır. Bu rütbe ehlidir ki şişe derecesine ulaşmışlardır. Nitekim şişenin mânası gelecektir. Misalin hamurundan alındığı hayal, serttir, kesiftir, sırlara perde olur. Seninle nurların arasına girer. Fakat hayal durulunca, sâf şişe gibi our. Nurlardan perdelenmez. Bilâkis nurları geçirir. Bunun yanında nurları rüzgârların esmesiyle sönmekten korur bir hale gelir. Zücace hikâyesi sana gelecektir. Bil ki kesif, hayalî, süflî âlem; peygamberler (Selâm onlara) hakkında nurların şişesi ve kandili sırların süzgeci; yüksek âlemin merdiveni durumundadır. Bu suretle bilinir ki zâhir misal haktır. Bunun arkasında sır vardır. Artık ziyayı, gündüzü ve diğerlerini de buna kıyas et.

(Dakika = İncelik) :

Peygamberimiz (S.A.): «Abdurrahman bin Avf'ı gördüm; Cennete emekliyerek girdi.» buyurmuştur. Şimdi sen zannetme ki Peygamber onu o şekilde gözle görmedi. Belki uyuyan kimse rüyasında nasıl görürse peygamber onu uyanık iken öyle görmüştür. Abdurrahman bin Avf şahsıyla evinde uyur olsa da manevî gözü o âlemi görür. Çünkü uyku, ilâhî iç âlemden duyuların hükmünü kırdığından dolayı bu gibi müşahedelerde rol oynar. Çünkü duyular bâtın nûrunu meşgul edip his âlemine çeker, yönünü gayb ve melekût âleminden bu tarafa çevirirler. Fakat bazı peygamberlik nurları o şekilde sâflaşmış olur ki artık onları duyular kendi âlemlerine çekip meşgul edemezler. Bundan dolayı, O, başkasının uykuda gördüğünü uyanık iken

de görür. Lâkin bu nur kemalinin zirvesinde bulunursa, idrâki yalnız görülen surete münhasır kalmaz; ondan sırra geçer. Artık O'na inkişaf eder ki îman, Cennet diye ifade edilen âlem-i a'lâya cezbeder; zenginlik ve servet ise hazır hayata ki — âlem-i esfeldir — çeker. Eğer dünya meşgalelerine çeken, güç bakımından öteki çekiciden kuvvetli ise insanı Cennette seyretmekten alıkor. İman çekicisi, dünya çekicisinden kuvvetli olur da bir güçlükle karşılaşır, yahut yavaş yavaş yürürse şehvet âleminde bunun misali emeklemektir. Böylece sırlar hayal camları arkasından görünür. Her ne kadar burada Abdurrahman'ın görmesi bahis konusu ise de bu hüküm, yalnız Abdurrahman'a mahsus değildir. Basireti ve imanı kuvvetlenen, bununla beraber serveti de çoğalan fakat serveti îman kuvvetinin ağır basmasından dolayı mukavemet edemiyen herkese aynı hüküm şâmildir. Bu izah, sana, peygamberlerin suretleri görmeleri keyfiyyetini, bu suretlerin arkasındaki mânaları müşahede etmeleri hususiyetini gösterir. Ekseriya mâna, bâtınî müşahededen ileridir. Sonra mânalardan, hayalî ruh aracılığı ile her mânaya uygun, denk bir surete geçilir. Uyanık durumdaki bu vahiy, tevile ihtiyaç gösterir. Nitekim uyku halinde de ta'bire muhtaçtır. Uykuda vaki olan bu hâlin, peygamberlik hususiyetlerine oranı, 1'in 46'ya oranı gibidir. Uyanık iken olan bu halin peygamberlik hassalarına oranı ise uykudakinden daha büyüktür. Kanaatime göre bunun oranı, 1'in 3'e oranı gibidir. Bize açıklandığına göre nübüvvet

özelliklerinin dalları üçtür. İşte bu hal de o üç daldan biridir.

(İkinci kutup, nuranî beşer ruhlarının açıklanması hususundadır. Zira onu bilmekle ancak Kur'an misalleri anlaşılabilir.)

Birinci mertebe hassas ruhtur. Hislerin getirdiklerini alan bir ruhtur. Çünkü ruhun aslı hayvandır. Hayvan da ancak bu ruhla hayvan olur. Bu ruh sütteki çocukta da vardır. İkinci mertebe hayalî ruhtur. Duyuların getirdiklerini bu ruh kaydeder, zamanında kendi fevkinde olan aklî ruha sunmak üzere saklar. Bu ruh, henüz gelişmesinin başlangıcı olan çocukta yoktur. Bundan ötürü çocuk, gördüğü şeyi almak ister, ama o şey yanından götürülünce unutur ve onu almak için bağırıp çağırmaz. Biraz büyüyünceye kadar bu hal böyle devam eder. Nihayet bir dereceye kadar bu hal böyle devam eder. Nihayet bir dereceye gelir ki gördüğü şey yanından götürülünce ağlar, o şeyin şekli hayalinde mahfuz kaldığı için onun yanında kalmasını arzu eder. Bu ruh, bazı hayvanlarda da vardır. Ateş üzerine atılan pervanede bu ruh yoktur. Çünkü o, gün ışığına meftun olduğundan lâmbayı ışığa açılmış bir pencere zanneder de kendini ona atar, ıstırap çeker. Fakat oradan biraz uzaklaşıp karanlığa düşünce tekrar tekrar lâmbaya atılır? Eğer lâmbanın ateşinin yaktığını tesbit eden bir ruhu olsaydı, bir kere zarar gördükten sonra his, kendisini aynı acıya sürüklemezdi. Fakat köpek bir kere odunla döğüldü mü artık her odunu görüşünde hemen kaçar.

Üçüncü mertebe his ve hayal dışında kalan mânaları idrâk eden aklî ruhtur. Bu ruh, özel insanlık cevheridir; hayvanlarda ve çocuklarda bulunmaz. Akıl nûrunun göz nûrundan üstün olduğunu açıklarken dediğimiz gibi bu ruhun algıları, küllî, zarurî bilgilerdir.

Dördüncü mertebe fikrî ruhtur. Bu ruh sırf aklî olan ilimleri alır, aralarında telifler, terkipler yapar, onlardan nefîs bilgiler çıkarır. Sonra elde ettiği iki neticeyi de tekrar aralarında birleştirerek başka bir netice elde eder. Bu, böylece sonsuzca artar, gider. Beşinci mertebe peygamberlere ve bâzı evliyaya mahsus olan KUDSÎ PEYGAMBERLİK RUHU'dur. Peygamberelere gayb parıltıları, âhiret hükümleri, göklerin ve yerin melekûtundan bir parça, hattâ Rabbanî bilgilerden bir kısım bu ruh vasıtasıyla açılır ki aklî ve fikrî ruhlar bu hakikatleri idrâkten âcizdirler. Yüce Allah'ın şu sözüyle buna işaret edilmektedir: **«Böylece biz sana emrimizden bir ruh indirdik. Sen kitap nedir, îman nedir bilmezdin; lâkin biz onu kullarımızdan dilediğimize hidâyet edeceğimiz bir nur kıldık. Şübhesiz sen doğru bir yola sevk etmektesin.»** (Şuarâ Sûresi: 52).

Ey akıl âleminde itikâf eden (duran) kimse, aklın da ötesinde, akla görünmeyen şeylerin göründüğü bir makam olması uzak bir şey değildir. Nasıl ki temyiz ve ihsâs âleminin ötesinde temyiz ve ihsasın kavramaktan âciz oldukları şeyleri kavrayan aklın bulunması da garip değilse. O halde kemalin en yükseğini kendine has görme. Buna her zaman yaşa-

makta olduğun bâzı beşerî kabiliyetlerden bir misal istersen şiir zevkine bak: Nasıl insanlardan bir kısmının buna istidadı vardır ki bu bir nevi idrâktir. Bir kısmı da bu hususiyetten mahrumdur. Hattâ onlara göre ölçülü nağmelerin top gürültüsünden farkı yoktur. Bak, diğer bâzılarında da bu zevk o kadar kuvvetlidir ki müzik ve şarkılarda kimi üzen, kimi eğlendiren, kimi uyutan, kimi ağlatan, kimi çıldırtan, öldürten, bayıltan çeşitli destanlar meydana getirirler. Bu tesirler ancak bu zevkin aslına sahip olanlarda görülür. Yoksa bu zevkin inceliğinden mahrum kimse, ötekiler gibi sesi işitir ama bu izler kendisinde zayıf olduğundan, vecde gelen, mest olan zevk sahiplerine hayret eder. Bütün zevk sahipleri bu zevki ona anlatmak için bir araya gelseler, imkânı yok anlatamazlar. Bu, meseleyi kolay anlayasın diye verilmiş alelâde bir misaldir. Artık peygamberlik istidadını da buna kıyas et de o ruhtan birazcık olsun pay alan ehl-i zevkten olmağa gayret et. Çünkü evliyanın da o ruhtan büyük nasipleri vardır. Eğer bunu yapamazsan yaptığımız kıyaslar, işaret ettiğimiz benzetmeleri bari bunu bilenlerden olmaya çalış. Bunu da yapamazsan hiç değilse buna îman edenlerden ol: **«Allah sizden îman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derece derece üstün yapar.»** (el-Mücâdele Sûresi: 11)

İlim îmanın üstündedir, zevk de ilmin üstündedir. Zevk vicdan (bulma, yaşama), ilim kıyastır. İman ise sırf taklid ile kabul etmek; vicdan, yahut irfan erbabına güzel zan beslemektir.

Bu beş ruhu bildikten sonra bil ki: bunlar tamamen nurlardan ibarettir. Zira bütün varlıklar bunlarla zâhir olur (görünür). Hissî ve hayalî ruhlar da bu ruhlardandır. Hissî ve hayalî ruhlar cins itibariyle hayvanlarda da varsa da fakat insanda daha yüce, daha üstün bir tarzdadırlar. Ve bunlar insanda daha parlak, daha yüksek olan başka bir gaye için yaratılmışlardır. Ama bunlar hayvanlarda sadece gıdalarını aramak için bir âlet ve insanlara boyun eğmek için bir vesile olarak yaratılmışlardır. İnsanda ise, ona bir tuzak olsunlar diye yaratılmışlardır. İnsan onlar vasıtasiyle süflî âlemde yüksek dinî bilgilerin prensiplerini avlar. Zira insan, duyularıyla belirli bir şahsı idrâk ettiği zaman onun aklından mutlak, umumî bir mâna iktibas eder. Nitekim Abdurrahman bin Avf misalinde bunu zikretmiştik. Bu beş ruhu öğrendinse misallerin gayesine dönelim:

(Bu âyetin misallerinin beyanı): Bil ki: mişkât (kandil), zücace (cam), misbah (lâmba), şecer (ağaç), zeyt (zeytinyağı) karşılığında olan bu beş ruh hakkındaki sözü uzatmak mümkündür. Fakat ben bir metodla kısaca işaret edeceğim. Derim ki: Hisseden ruha gelince bunun özelliğine bakacak olursan, nurlarının, iki göz, iki kulak, iki burun (menfezi) vs. gibi çeşitli deliklerden çıktığını görürsün. Buna şehadet âleminde en uygun misal mişkât (fanus - kandil) dir. Hayalî ruha gelince onun da üç hususiyetini bulacaksın: Birincisi o, süflî, kesif âlemin çamurundandır. Çünkü hayal edilen şey,

bir ölçüye, bir şekle, sınırlı, belirli yönlere sahiptir. Bu şeyin, hayal eden ile yakın veya uzak olmak bakımından bir münasebeti vardır. Cisimlerin sıfatlarıyla sıfatlanmış olan kesif şey; yönlerle, ölçülerle, yakın veya uzak ile vasıflanmaktan münezzeh olan sırf aklî nurlara perde olur. İkincisi bu kesif hayal süzüldüğü, inceldiği ve zapt edildiği zaman aklî mânalara muvazi olur, ve onlardan parlayan nûrun geçmesine engel olmaz. Üçüncüsü aklî marifetlerin zaptedilmesi, sarsılmaması, zabıttan çıkıp dağılmaması için başlangıçta hayale çok ihtiyaç vardır. Zira hayalî misaller aklî bilgiler için toplanır. İşte bu üç hususiyete şehadet âleminde görünen nurlara nisbetle camdan başka misal bulamazsın. Çünkü cam da aslında kesif bir cevherden yapılmıştır. Fakat süzülmüş, incelmiş ve artık lâmbanın ışığına mâni olmayıp bilâkis onu karşıya geçiren, esen rüzgârlardan ve sert hareketlerden koruyan bir hale gelmiştir. Bu, sâflaşan hayale en güzel misaldir.

Gelelim ilâhî ve şerefli mânaları idrâk eden aklî ruha: Bunu temsil etmenin yönü sana gizli değildir.Bu meseleyi daha önce peygamberlerin aydınlatıcı çıra olmaları mânasını açıklarken öğrenmiştin.

Dördüncüsüne gelince ki o da fikrî ruhtur. Şunlar onun hususiyetlerindendir: «O bir asıldan başlar. İki dala ayrılır. Her dal da iki dala ayrılır ve aklî bölmelerle dallar çoğalıp gider. Sonunda emsaline tohum olacak neticelere ulaşır. Birini diğeriyle aşılamak da mümkündür. Bu âlemde buna misal

şecer (ağaç) dir. Diğer taraftan bunun meyvaları bilgilerin çoğalması, sebat ve bekası için bir madde ise; ayva, elma, nar ve diğer ağaçlarla değil, zeytin ağacıyla temsil edilmesi icabeder. Çünkü zeytin ağacının meyvasının özüdür ki lâmbaların maddesi olan yağdır. Diğer yağlar arasında da zeytinyağının fazla ışık verme özelliği vardır. Meyvası çok olan ağaca bereketli denildiğine göre meyvası bir hudutta sona ermeyen ağaca evlâ olarak şecere-i mübareke (bereketli ağaç) denir. Sırf aklî fikirler, cihetler, yakınlık ve uzaklık ile alâkalı olmadığına göre doğuya ve batıya ait olmaması pek tabiîdir.

Beşincisi —ki KUDSAL PEYGAMBERLİK RUHU'dur, velilere de nisbeti vardır. Parlaklığın ve saflığın son noktasında ise ve müfekkire ruh, bilgilerin çeşitli alanına girebilmek için dışarıdan talim, tenbih ve yardıma muhtaç ise ve bâzısı sanki dışarıdan yardım almadan kendinden tenebbüh etmiş (uyanmış) gibi çok sâf ise; istidadı sâf ve kuvvetli olanın yağının, ateş değmese de yana yazması şeklinde ifade edilmesi uygundur. Çünkü veliler arasında az daha peygamberlerin yardımına muhtaç olmadan nuru parlayan kimseler vardır. Peygamberler arasında da hemen hemen meleklerin yardımına muhtaç olmayan nebiler vardır. O halde bu misal de bu kısma uygundur. Bu nurlar biri diğeri üzerinde olmak üzere sıralanmış bulunduğuna göre — meselâ ilk nur hissîdir, bu, hayalî nûrun bir beşiği durumundadır. Çünkü hayalî nur ancak ondan

sonraya konulmuş olarak düşünülebilir. Fikrî ve aklî olanlar da hissî ve hayalî olanlardan sonra gelirler — o halde camın misbah (lâmba) ya bir mahal, mişkât (kandil) ın da cama bir mahal gibi olması; misbahın cam içerisinde, camın kandil içerisinde bulunması icabeder. Bunların hepsi birbiri üzerinde birtakım nurlar olduklarına göre, pek tabiîdir ki nur üzerine nur olurlar. Artık başarıya ulaştıran Allah'tır.

(Hatime = Sonuç) : Bir misal, mü'minlerin, yahut peygamberlerin ve velîlerin kalbleri için doğru olan bir misaldir. Kâfirlerin kalbleri bu misale uymaz. Çünkü nur, hidayet için istenir. Doğruluk yolundan çevrilmiş olan bâtıldır ve karanlıktır. Belki karanlığın da koyusudur. Zira karanlık Hakka götürmediği gibi bâtıla da götürmez. Halbuki kâfirlerin akılları ve diğer algıları onlar hakkında ters işler, dalâlete düşürmek için birbirine yardımcı olur. Kâfirler şu adama benzerler ki: Karanlık bir deniz içerisindedir. Onu bir dalga sarmıştır. Onun üstünden de bir dalga, onun üstünden de bir bulut... Birbiri üstüne yığılmış karanlıklar. Karanlık deniz; içinde bulunan mahvedici tehlikelerle, kötü hâdiseler ve köreltici bulanıklarla dünyadır. Birinci dalga hayvanlık sıfatlarıyla, hissî lezzetlerle dünyevî ihtiyaçları tatmin etmekle uğraşmaya sebep olan şehvetlerdir. Bunlar sadece hayvanların yedikleri gibi yerler ve yaşarlar. Bunların durağı ateştir. Elbette bu dalga karanlık olur. Çünkü bir şeyi sevmek, seveni kör ve sağır yapar.

İkinci dalga 1) gazaba, 2) düşmanlığa, 3) buğza, 4) kine, 5) hasede, 6) güvenmeğe, öğünmeğe, 7) tekâsüre (çoklukla iftihar etmeğe) sevk eden yedili sıfatlar dalgasıdır. Bunun karanlık olması tabiîdir. Çünkü gadap aklın kaatilidir. Gadabın en üst dalga olması da tabiîdir. Çünkü gadap çoğunlukla şehvetleri istilâ eder. Hattâ gadap kaynaştığı zaman şehvetleri ve lezzetleri unutturur. Zira şehvet asla kabarmış gadaba mukavemet edemez. Sehab (bulut)a gelince o da kâfirlerle, îman etmek, Hakkı bilmek, Kur'an ve akıl güneşinin nûruyla aydınlanmak arasına perdeler olarak gerilen bayağı inançlar, yalan zanlar, bozuk hayallerdir. Bulutun özelliği, Güneşin ışığına engel olmaktır. Bunların hepsi karanlık olduğuna göre birbiri üstüne yığılmış karanlıklar olması tabiîdir. Karanlıklar hem uzak eşyanın, hem de yakın eşyanın görülmesine mâni olduğundan dolayı kendi aralarında, yanıbaşlarında çıkmış olmasına rağmen kâfirlerin; az bir düşünce ile Peygamber (S. A.) in acaip hallerine vakıf olmalarına mâni olmuştur. Bu durumda olan kimseden «Elini çıkarsa az daha göremiyecek» diye bahsedilmesi yerindedir. Mademki önce bahsedildiği gibi bütün nurların kaynağı ilk Hak nurdur o halde her muvahhidin, **«Allah'ın nur vermediği kimsenin nûru olmaz»** diye itikad etmesi pek doğrudur (1). Bu âye-

---

(1) Bu da Nur Sûresinde, Nur âyetinden iki âyet aşağıda olan bir âyet-i kerîmenin yaptığı teşbihtir. Bu âyette kâfirin şaşkın hâli anlatılmaktadır. Gazalî o âyete temas ediyor. (Mütercim)

tin sırlarından bu kadar sana yeter. Artık kanaat et!

ÜÇÜNCÜ FASIL

(Peygamber (S.A.) in: **«Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. Onları açsa yüzünün nur ve azameti, onu gören herkesi yakar.** (Bâzı rivayetlerde yediyüz, bâzılarında yetmiş bin perde diye geçer)» sözünün mânası beyanındadır.

Ben derim ki: Allah Teâlâ zâtında, zâtı ile, zâtı için tecellî eder. Bundan dolayı hicab (perde) mahcuba (perdelenmişe) göredir. Halk arasında mahcub olanlar da üç kısımdır:

A) Bir kısmı sırf zulmetle perdelenir, B) Bir kısmı sırf nurla perdelenir, C) Bir kısmı da karanlıkla beraber bulunan bir nurla perdelenir. Bu kısımların da sınıfları çoktur. Ben bunları sınırlayabilirim. Ama tahdid hakkındaki işarete itimad edemiyorum. Zira hadisten murad edilen tahdid midir, değil midir, bilinmez. Yedi yüze, yahut yetmiş bine hasretmek, ancak peygamberlik kuvvetine mahsus bir şeydir. Kaldı ki kanaatime göre burada zikredilen sayılar tahdid için değildir. Bazan adetlerden tahdid değil, teksir (çokluk) kasdetmek âdettir. Hakikati Allah bilir. Bunu bilmek kuvvetin dışındadır. Benim şimdi ancak bu kısımları ve her kısmın bazı dallarını tarif etmem mümkün olacaktır. Derim ki:

A — Birinci kısım sırf karanlıkla perdelenmiş olanlardır: Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, âhirete hiç inanmadıkları için dünya hayatını âhiret hayatına tercih eden mülhidlerdir. Bunlar da sınıflara ayrılır:

a) Birinci sınıf bu âleme bir sebep aramaya kalktı. Tabiat karşısına çıktı. Tab' cisimlere mahsus bir sıfat, onlara has bir haldir. Karanlıktır. Çünkü ilim ve idrâki yoktur. Kendinden haberi yoktur, düşüncesi yoktur. Zâhir gözle idrâk edecek bir gözü de yoktur.

b) İkinci sınıf, kendileri bizzat uğraşıp sebep aramaya vakit bulamayan kimselerdir. Hayvanlar gibi yaşarlar. Perdeleri câmid (donuk), köklü olan nefisleri ve karanlık şehvetleridir. Heva ve nefisten daha şiddetli bir karanlık da yoktur zâten. Bunun içindir ki Allah Teâlâ buyurmuştur: **«Hevâsını tanrı edinen kimse gördün mü?»** (el-Furkan Sûresi: 43). Peygamber (S.A.) de: **«Heva** (arzu) **kulun, Allah'ın en çok kızdığı ilâhıdır.»** demiştir. Bunlar da birtakım fırkalara ayrılırlar. Bir fırka dünyaya gelmekten maksadın, dünyevî ihtiyaçları, şehvetleri tatmin etmek, kadından, yemekten, içmekten, giymekten olan zevkleri tadmaktır derler. İşte bunlar lezzet kullarıdır. Ona taparlar ve zannedeler ki lezzete kavuşmak, saadetin gayesidir. Hayvan gibi olmaya kendiliklerinden razı olmuşlardır. Belki de insanlar kendilerine hakaret gözíyle bakmasınlar diye müslüman görünürler. Bunlar sayılamayacak

kadar çoktur. Hepsi de sırf karanlıkla Allah'tan perdelenmişlerdir ki o perde de kendi nefisleridir. Bunların cinslerini gösterdikten sonra artık fırkalarını ayrı ayrı saymanın mânası yoktur. Şu topluluk bu cümleye girerler: Lisanlarıyla LÂ İLÂHE İLLALLAH derler ama bunu sadece müslümanlardan korktukları veya müslümanlara gösteriş yapmak, hoş görünmek, ya da mallarından yararlanmak veya babalar mezhebine arka olmak taassubu için söylerler. Eğer bu kelime bu gibi kimseleri salih amele sevk etmezse onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaz. Bunların dostları tâğutlardır (putlarıdır). Onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar (1). Bu tevhid kelimesinin, kötü iş yaptığı zaman üzülecek, iyi iş yaptığı zaman sevinecek kadar tesir etmiş bulunduğu kimse, günahı çok olsa da yine sırf karanlığın dışındadır.

B — İkinci kısım, karanlıkla beraber bulunan bir nurla perdelenmiş olanlardır:

a) Bir sınıf vardır ki zulmetlerinin kaynağı histen gelir.

b) Bir sınıf var ki zulmetlerinin kaynağı hayalden gelir.

c) Bir sınıf da var ki zulmetlerinin kaynağı bozuk aklî mukayeselerden gelir.

---

(1) Bakara Sûresi: 257 nci âyete işaret etmektedir. Âyet şudur: «İman edenlerin velîsi Allah'tır. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin ise dostları tâğutlardır. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar.»

a) Birinci sınıf, hissî karanlıkla mahcubdurlar. Bunlar öyle zümrelerdir ki hiçbiri nefsine iltifattan vaz geçmekten ve Rabbini bilmeğe iştiyak göstermekten hâli (boş) değildir. Bunların ilk dereceleri putlara tapanlardır. Sonuncu dereceleri de seneviyyedir (1). İkisi arasında birçok dereceler vardır.

1 — Birinci kısım putlara tapanlardır. Kendilerinin bir rehberi olduğunu, onu karanlık nefislerine tercih etmek lâzım geldiğini bilirler. İnandılar ki Rabları her şeyden daha üstün ve her güzelden daha nefîstir. Lâkin bunlar güzellik perdeleriyle perdelenirler. İhsaslar âleminin ötesine geçemediklerinden dolayı altun, gümüş yakut gibi nefis cevherlerden güzel bir şekilde şahıslar (heykeller) yapıp bunları ilâh edindiler. İşte bunlar izzet ve cemal nurlarıyla Allah'ın sıfatlarından ve nurlarından perdelenmişlerdir. Onlar Allah'ın sıfatlarını hissedilen cisimlere atfederler. Onları ilâhî nurdan alıkoyan şey, his karanlığıdır. Çünkü önce de söylendiği gibi his, ruhanî âleme nisbetle karanlıktır.

2 — İkinci zümre, Uzak Türkistanda bir cemaattir ki bir millet ve şeriatleri yoktur. Kendilerinin bir rabbı olduğuna inanırlar. Meselâ çok güzel bir insan, bir ağaç, bir at veya bundan başka bir şey gördükleri zaman derhal ona secde ederler ve: «O rabbimizdir.» derler. Bunlar his karanlığı yanında

---

(1) Seneviyye: Nur ve zulmet diye iki ilâh kabul eden Mani mezhebi.

bulunan güzellik nûruyla perdelenmişlerdir. Bunlar putlara tapanlar hakkındaki nur mülâhazasına daha çok girerler. Çünkü bunlar mutlak güzelliğe tapıyorlar, muayyen bir şahsa değil. Hem güzelliği yalnız bir şahsa da tahsis etmiyorlar. Sonra bunlar kendileri tarafından, kendi elleriyle yapılmış sun'î güzelliğe değil, tabiî güzelliğe tapıyorlar.

3 — Üçüncü taife derler ki: Rabbimizin, zâtında nuranî olması; suretinde güzel olması; nefsinde kudretli olması; hazretinde (görünüşünde) heybetli olması icabeder. Kendisine yaklaşmaya tahammül edilemez. Ama hissedilir olması da gerekir. Çünkü onlara göre mahsus olmayanın mânası yoktur. Sonra ateşi bu vasıfta buldular da ona taptılar ve onu rabb edindiler. İşte bunlar da saltanat (kudret, yetki) ve baha (kıymet) nûruyla perdelenmişlerdir. Bunların hepsi de Yüce Allah'ın nurlarındandır.

4 — Dördüncü tabaka: Bunlar da dediler ki yakıp söndürmek suretiyle biz ateşe hükmetmekteyiz. Ateş bizim tasarrufumuz altındadır; ilâhlığa yakışmaz. Fakat sonra biz onun kudret ve tasarrufu altına gireriz. Ateş yükseklikle vasıflanır. Bu suretle ateşten hareket ederek gökteki yıldızlara birtakım kuvvet ve tesirler atfetmeğe başladılar. İlm-i nücum, aralarında yayıldı. Yıldızlarda birçok tesirler ve kudretler bulunduğu şeklinde itikadlar uyarınca bâzıları Şa'ra'ya, bâzıları Müşteri'ye ve daha başka yıldızlara taptılar. Bunların hepsi Allah'ın nurlarından olan ulüvv (yükseklik), işrak (çakma,

doğma) ve istilâ (hâkim olma) nurlarıyla perdelenmişlerdir.

5 — Beşinci taife prensip itibariyle bunlara destek oldular. Yalnız dediler ki: Rabbimizin nuranî cevherlere izafetle küçüklük, büyüklükle vasıflanması doğru olamaz. Onun her nurdan büyük olması lâzımdır. Güneş, nurların en büyüğüdür diyerek Güneşe taptılar. Bunlar da diğer nurlar yanında kibriya (büyüklük) nûruyla perdelenmişlerdir.

6 — Altıncı taife bunlardan daha ileri giderek dediler ki: Nûrun tamamı yalnız Güneşe mahsus değildir. Güneşten başkasının da nurları vardır. Halbuki nurlulukta rabbın ortağı olması doğru olmaz. Bu suretle bütün nurları kendinde toplayan mutlak nûra taptılar ve onu âlemlerin rabbı, bütün hayırların ondan geldiğini sandılar. Sonra baktılar ki âlemde şerler de var. Rablarını şerden tenzih etmek için, şerri ona bağlamayı doğru bulmadılar. Böylece nurdan ibaret rab ile, şerden ibaret olan zulmet arasında devamlı bir mücadele olduğu fikrini ileri sürdüler. Âlemi nur ve zulmete mal ettiler ki bazan nur ve zulmet yerine (Yezdan ve Ehrimen) derler. İşte bunlar seneviyyedir. Bu konuda bir fikir vermek için bu kadarlık sana kâfidir. Yoksa bu kısmın dalları bundan çok daha fazladır.

b) İkinci sınıf: Bunlar hayal ve zulmetle beraber bulunan bazı nurlarla mahcub olanlardır. Bunlar hissi aşmışlar, mahsusatın ötesinde bir âlem kabul etmişlerdir. Fakat hayali geçmeleri mümkün

olmamıştır. Arş üzerinde oturan bir varlığa ibadet etmişlerdir. Bunların en aşağı derecesi, mücessimedir. Sonra bütün Kerramiyye sınıfları gelir. Onların sözlerini ve yollarını şerh etmeme imkân yok. Zaten hepsini sayıp dökmenin mânası da yoktur. Bunlar arasında derecesi en yüksek olan, Allah için cisimliği ve bütün cisim arazlarını reddedip yalnız fevk (üst) cihetini kabul edenlerdir. Çünkü onlara göre cihetlere nisbet edilmeyen, âlemin dışında veya içinde olmakla vasıflanmayan bir varlık mevcut değildir. Zira böyle bir varlık düşünülemez. Halbuki anlamıyorlar ki makulâtın ilk derecesi yönlere ve mekâna nisbet etmekten geçmedir.

c) Üçüncü sınıf: Karanlık, bozuk aklî mukayeselerle beraber bulunan ilâhî nurlarla perdelenmiş olanlardır. Semî (işitir), basîr (görür), alîm (bilir), kadîr (kudretli), mürîd (diler), hayy (diri), cihetlerden münezzeh bir ilâha ibadet ettiler; fakat onlar bu sıfatların kendi sıfatlarıyla ilgili olduğunu sandılar. Biri kalkıp: «O'nun kelâmı, bizim kelâmımız gibi harflerden ve seslerden ibarettir.» der. Öteki: «Hayır, O'nun kelâmı, ruhumuzun kelâmı gibidir; harf ve ses yoktur.» der. Keza semi', basar, hayat hakkındaki düşünceleri de araştırılırsa lâfzan inkâr etseler de yine mâna bakımından teşbihe saparlar. Çünkü Allah hakkında bu mutlak sıfatların mânasını anlayamamışlardır. Bundan ötürü Allah'ın iradesi hakkında: «O da bizim iredemiz gibi hâdis (sonradan yaratılmış) tır. O da bizim gibi istedi, arzu etti.» dediler. Bunlar meşhur mezheblerdir.

Tafsile lüzum yok. Bunlar, bozuk aklî mukayeselerin karanlığı ile beraber bulunan birtakım nurlarla mahcubdurlar. Bunların hepsi de zulmetle beraber bulunan bir nurla perdelenmiş olan ikinci kısmın sınıflarıdır.

C — Üçüncü kısım: Bunlar sırf nurlarla mahcupturlar. Bunların da birçok sınıfları var. Hepsini saymaya imkân yok. Bunlar arasında sadece üç sınıf işaret etmekle yetineceğim.

a) Bunlar sıfatların mânasını derinden tarif ettiler, anladılar ki kelâm, irade, kudret, ilim ve diğer sıfatların Allah'a ıtlakı (verilmesi) beşere ıtlakı gibi değildir. Bundan dolayı Allah'ı bu sıfatlarla tarif etmekten utandılar. Onu yaratıklara izafetle tarif ettiler. Nasıl ki Mûsa da Fir'avn'ın: «Âlemlerin rabbı nedir?» sorusuna verdiği cevapta Allah'ı böyle tarif etmişti. Dediler ki: «Bu sıfatların mânalarından yüce olan Rab, göklerin muharriki ve müdebbiri (idare edicisi) dir.»

b) İkinci sınıf şu bakımdan bunları geçtiler: Göklerde çokluk olduğu, bunların, Allah'ın nurlarına nisbetinin yıldızların mahsus (görülen) nurlara nisbeti gibi olduğu kendilerince anlaşıldı. Sonra anladılar ki bu gökler başka bir feleğin içindedir, hepsi onun hareketiyle gece ve gündüzde bir defa hareket eder. O halde Rab, bütün felekleri kaplayan en yüksek feleğin muharrikidir. Çünkü onda çokluk yoktur.

c) Üçüncü sınıf bunları da aştı. Dediler ki: Cisimleri doğrudan doğruya hareket ettirmek, kulla-

rından melek denilen bir kulun, Rabbül'âlemîne bir hizmeti, bir ibadet ve tâati olmalıdır. Bu meleğin ilâhî nurlarla münasebeti, Ayın görülen nurlarla münasebeti gibidir. Ve vehm ettiler ki Rab, bu muharrik tarafından itaat edilen zattır. Yüce Rab doğrudan doğruya değil, fakat emir yoluyla hepsine bir muharrik bulur. Artık o emri ve mahiyetini anlatmakta çetinlik vardır. Ve çok zihinler bunu anlatmaktan âciz kalır. Bu kitabın da buna tahammülü yoktur. Bunların hepsi sırf nurlarla mahcupturlar.

b) Dördüncü sınıf: Bunlar anladılar ki bu itaat edilen zat da tam vahdaniyet ve en yüksek kemale aykırı olan bir sıfatla mevsuftur. Bu öyle bir sırdır ki bu kitap onu açıklayamaz. Bu itaat edilmiş varlığın vücuda nisbeti, Güneşin sırf nura nisbeti; yahut közün sırf ateş cevherine nisbeti gibidir. Bu sınıf gökleri hareket ettirenden ve onları hareket ettirmeyi emredenden geçip, bakanların gözlerinin ve basiretlerinin idrâk ettiği bütün varlıklardan münezzeh olan bir varlığa ulaştılar. Çünkü O'nu geçmişte söylediklerimizin hepsinden münezzeh ve mukaddes buldular.

Sonra bunlar da kısımlara ayrıldılar. Kiminin gözünden idrâk edilen her şey yandı, mahvoldu, dağıldı gitti, fakat o kimse yalnız Cemal ve Kudsü düşünür kaldı ve zâtını ilâhî hazrete kavuşmaya nail eyleyen cemalinden düşünür oldu. Bu suretle onda görülen her şey mahvoldu, gören kaldı. İçinde havassülhass (seçkinlerin seçkinleri) nin bulunduğu bir topluluk bunları da geçti. Cenab-ı Hakkın yüce

vechinin nur ve azameti onları yaktı, Celâl kudreti onları bayılttı. Mahvoldular, zatlarında dağıldılar, nefislerinden geçtikleri için artık nefislerini düşünmez oldular. Ancak el-Vahidü'l-Hak kaldı. Allah'ın **«O'nun yüzünden başka her şey helâk olucudur.»** (el-Kasas: 88) sözünün mânası onlara bir zevk ve bir hal oldu. Biz buna birinci fasılda işaret etmiştik. Onların ittihadı (birleşmeyi) nasıl anladıklarını da belirtmiştik. İşte bu, Allah'a vasıl olanların son derecesidir. Vasıllardan kimi de vardır ki terakki ve uructa bu saydığımız merhalelerden geçmez. Hemen ilk anda Genab-ı Kudsü bilmeğe, Rububiyyeti tenzih edilmesi gereken her şeyden tenzih etmeğe yükselir. Diğerlerine son olarak galebe eden hal, bunlara ilk anda galebe eder. Bir anda kendilerine tecellî hücum edip, Cenab-ı Hakkın yüzünün nurları, his gözünün veya aklî basiretin idrâk etmesi mümkün olan her şeyi yakar. Birinci yol Halil (İbrahim) yolu, ikincisi Habib (Muhammed) (ikisine de selâm olsun) yolu görünmektedir. Her ikisinin de ayaklarının sırlarını, makamlarının nurlarını Allah daha iyi bilir.

İşte bu, perdelenmişlerin sınıflarına bir işarettir. Makamlar ayrıntılarıyla anlatıldığı, saliklerin perdeleri araştırıldığı zaman bunların sayılarının yetmiş bine ulaşması mümkündür. Fakat iyice araştırırsan hiçbirini bu saydığımız kısımlardan hariç bulamıyacaksın. Çünkü önce geçtiği gibi onlar da beşerî sıfatlarıyla, yahut da hisle veya hayal ve akıl yürütme ile veya sırf nur ile perdelenmişlerdir. Bu

suallerin cevaplarında hazır bilgim bu kadardır. Bunun yanında, sual sorulduğu zaman fikrim çeşitli mevzulara ayrılmış, hatırım dağınık, gayretim başka bir fenne yönelmişti. Ricam şu ki kalemin azdığı, yahut ayağın sürçtüğü noktalardan dolayı benim için af dileyesin. Zira ilâhî sırlara dalmak tehlikeli ve perde arkasından yüksek nurları keşfetmeğe çalışmak kolay değil, güçtür.

Hamd âlemlerin Rabbına mahsustur. Allah, Efendimiz Muhammed (S. A.) e ve O'nun güzel temiz âline rahmet eylesin.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî Hazretleri İslâm tasavvufunun bü-
yük simalarındandır. Mâlum olduğu üzere Yüce Dinimizin zâhir
boyutunu ve temel taşlarını Şeriat hükümleri teşkil eder. Şeriat'a
dayalı ve onun dairesi içinde olmak şartıyle İslâm'ın iki boyutu
daha vardırki, onlar da Tarikat (Tasavvuf) ve Hakikat'tır. Şe-
iat'sız Tarikat ve Tasavvuf olmaz. İmam Gazâlî Hazretleri baş-
langıçta sâdece bir zâhir âlimi iken, geçirdiği bir iç sorgulama so-
nunda Bağdad Nizamiye Medresesi'ndeki pek itibarlı ve şanslı-şe-
refli müderrisliği bırakmış, hacca gidiyorum diyerek inzivaya çe-
kilmiş, tasavvufa intisab etmiştir. Hayatındaki bu inkılabtan ve
köklü değişimden sonradır ki, bugün hayranlıkla ve büyük fâide-
ler elde ederek okuduğumuz muazzam eserlerini meydana koy-
muştur. Mişkâtü'l-Envar, o günlerden bize armağan kalan nâdide
bir çiçek, nefis bir meyvedir. Nasip alabilenlere ne mutlu.